

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Кафедра української мови

«Допущено до захисту»

Завідувач кафедри

_____ Жанна Колоїз

Протокол № _____

« _____ » _____ 2023 р.

Реєстраційний № _____

« _____ » _____ 2023 р.

УДОСКОНАЛЕННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ
УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ЧЕРЕЗ
АНАЛІЗ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ В ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

Кваліфікаційна робота студентки групи
УАФм-22 другого (магістерського) рівня
спеціальності 014.01 Середня освіта
(Українська мова і література),
додаткової спеціальності 014.02 Середня
освіта (Мова і література англійська)
Пугач Анни Дмитрівни

Керівник: кандидат філологічних наук,
доцент **Малюга Н. М.**

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

Члени комісії _____

(підпис) (ім'я та прізвище)

_____

(підпис) (ім'я та прізвище)

_____

(підпис) (ім'я та прізвище)

_____

(підпис) (ім'я та прізвище)

Кривий Ріг – 2023

АНОТАЦІЯ

Пугач А. Д. Удосконалення комунікативної компетенції учнів та учениць профільної школи через аналіз чужого мовлення в жіночій прозі : кваліфікаційна робота. Кривий Ріг, 2023. 110 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню проблеми комунікативної компетенції здобувачів освіти профільної школи. З'ясовано сутність понять «комунікативна компетенція», «комунікативна компетентність», «чуже мовлення», «пряма мова», «непряма мова», «невласне-пряма мова», «тематична мова», «вільна пряма мова». Описано вплив гендерного аспекту на структуру способів передачі чужого мовлення в контексті жіночої прози. Виокремлено шляхи вдосконалення комунікативних умінь здобувачів освіти в 11 класі під час вивчення чужого мовлення на матеріалі сучасної жіночої прози. Створено та запропоновано систему вправ, спрямованих на розвиток комунікативної компетентності.

Ключові слова: комунікативна компетенція, комунікативна компетентність, система вправ, профільна школа, чуже мовлення, пряма мова, непряма мова, невласне-пряма мова, жіноча проза, гендерний психологічний аспект.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТРУКЦІЙ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ З ПРОЕКЦІЄЮ НА ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ.....	9
1.1. Гендерний психологічний аспект конструкцій чужого мовлення.....	9
1.2. Основні лінгвістичні аспекти дослідження прямої мови та її гендерне психологічне спрямування.....	11
1.3. Основні лінгвістичні аспекти дослідження непрямой мови та її гендерне психологічне спрямування.....	16
1.4. Основні лінгвістичні аспекти дослідження невласне-прямой мови та її гендерне психологічне спрямування.....	19
1.5. Основні лінгвістичні аспекти дослідження тематичної та вільної прямої мови з урахуванням гендерного психологічного спрямування.....	23
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2. КОНСТРУКЦІЇ З ЧУЖИМ МОВЛЕННЯМ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ	29
2.1. Реалізація прямої мови в жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ століття....	29
2.2. Реалізація непрямой мови в жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ століття.....	35
2.3. Реалізація невласне-прямой мови в жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ століття.....	39
2.4. Реалізація тематичної та вільної прямої мови в жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ століття.....	48
Висновки до другого розділу.....	51
РОЗДІЛ 3. КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНА МЕТОДИКА	

НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ЗА ДОПОМОГОЮ КОНСТРУКЦІЙ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ	54
3.1. Комунікативна компетенція та комунікативна компетентність учнів як лінгводидактична проблема.....	54
3.2. Лінгводидактичні засади комунікативної компетентності.....	59
3.3. Аналіз навчально-методичного забезпечення в контексті досліджуваної проблеми.....	64
3.4. Реалізація комунікативних умінь за допомогою конструкцій чужого мовлення в освітньому просторі.....	73
Висновки до третього розділу.....	82
ВИСНОВКИ	84
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	98
ДОДАТОК А	99
ДОДАТОК Б	105

ВСТУП

Актуальність дослідження. У сучасному світі, де глобалізація та міжнародна співпраця стають нормою життя, комунікативна компетенція стає важливим ресурсом для досягнення успіху як особистісного, так і професійного. Особливо важливою є ця компетенція для учнів і учениць профільної школи, яких готують до вищої освіти та майбутньої кар'єри.

Більш того, основну базу комунікативної компетенції починають закладати в школі, готуючи всебічно розвинену, активну мовну особистість із великим рівнем комунікативної культури. Поглиблене вивчення та повторення конструкцій чужого мовлення дасть змогу зрозуміти механізми ведення комунікації в сучасному світі.

Чи не найяскравіше вияв комунікативної компетенції на практиці можемо побачити під час опанування синтаксису української мови. Одним із основних завдань сучасної української синтаксичної науки є системне дослідження синтаксичних структур, що включають в себе чуже мовлення та використовують для відтворення мовного стилю конкретної особи. У контексті антропоцентричної спрямованості мовознавчих досліджень аналіз представленого елемента є важливим для виявлення гендерних аспектів у жіночій прозі, він має високу наукову цінність.

Вагомий внесок у розвиток знання про комунікативну компетенцію та комунікативну компетентність зробили такі вчені: Г. Васьківська, Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Кучерук, М. Пентилюк, С. Омельчук, О. Семенов, Л. Мамчур та ін. Вони зосереджують свою увагу на розумінні цих явищ, інтерпретаціях, характеристиці складників та описі умов реалізації в межах освітнього простору. Питанням аналізу теорії репрезентології та способів передачі чужого мовлення присвятили увагу такі мовознавці: А. Багмут, О. Пискач, Б. Кулик, Т. Токарева, Н. Гут, Н. Малюга, Н. Герета, А. Дубінська, М. Яремко, А. Сухова, Т. Замкова, Н. Нера, Л. Шитик та ін. У дослідженнях здійснено трактування лінгвістичних понять, запропоновано

класифікації конструкцій чужого мовлення за різними критеріями, з'ясовано структурно-семантичні та синтаксичні особливості кожного виду репрезентологічних конструкцій, що відповідають різним способам передачі чужого мовлення, описано стилістичні функції репрезентологічних одиниць у писемному та усному мовленні.

Отже, обрана тема є актуальною, оскільки удосконалення комунікативної компетенції крізь призму теорії репрезентології є важливим аспектом профільної середньої базової освіти та становлення активної мовної особистості в сучасному комунікативному просторі.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та створенні методики удосконалення комунікативної компетенції учнів та учениць профільної школи за допомогою аналізу способів передачі чужого мовлення.

Відповідно до мети визначено такі **завдання**:

1) розглянути різновиди способів передачі чужого мовлення: «пряму мову», «непряму мову», «невласне-пряму мову», «тематичну мову», «вільну пряму мову»;

2) визначити особливості кожного з різновидів чужого мовлення в контексті жіночої прози;

3) обґрунтувати теоретичні поняття «комунікативна компетенція», «комунікативна компетентність»;

4) проаналізувати зміст навчально-методичного забезпечення з українська мови (11 клас);

5) розробити методику удосконалення комунікативної компетенції здобувачів освіти профільної школи через аналіз чужого мовлення.

Об'єкт дослідження – процес аналізу чужого мовлення в старшій школі на комунікативній основі.

Предмет дослідження – методика удосконалення комунікативної компетенції учнів 11 класу через аналіз конструкцій чужого мовлення в процесі навчання української мови.

Джерельною базою послугували художні твори українських письменниць сучасної жіночої прози, зокрема М. Матіос, Н. Сняданко, Є. Кононенко.

Основні методи дослідження: теоретичний аналіз (вивчення й аналіз філософської, лінгвістичної, психологічної, педагогічної, лінгводидактичної літератури задля розуміння явища комунікативної компетенції в межах профільного навчання, а також пояснення функціонування чужого мовлення в українській мові з усіма його особливостями), критичний аналіз (дослідження основних підходів до витлумачення та виокремлення способів чужої мови, а також комунікативної компетенції та комунікативної компетентності), теоретичний синтез (узагальнення наукових положень для розроблення методики удосконалення комунікативної компетенції учнів та учениць профільної школи через аналіз чужого мовлення); системний аналіз (добір фактичного матеріалу та його групування); критичний аналіз (дослідження проблеми відтворення гендерного аспекту в конструкціях чужого мовлення); описовий метод (опис особливостей вияву гендерного аспекту на основі дібраних методом суцільної вибірки синтаксичних конструкцій із чужим мовленням); метод моделювання (створення методики вивчення чужого мовлення з урахуванням удосконалення комунікативних вмінь учнів старшої школи).

Наукова новизна магістерської праці незаперечна, оскільки вона є самостійним, оригінальним та комплексним дослідженням, у результаті якого здійснено аналіз чужого мовлення; розроблено методику удосконалення комунікативної компетенції учнів та учениць 11 класу в процесі навчання української мови з урахуванням аналізу чужого мовлення.

Теоретична значущість роботи полягає в системному аналізі проблеми вдосконалення комунікативної компетенції учнів та учениць старшої школи під час навчання української мови через аналіз чужого мовлення в гендерному аспекті.

Практичне значення магістерської роботи: результати дослідження можуть бути використані вчителями для підготовки до уроків української мови, а також викладачами та студентами філологічних факультетів під час вивчення методики навчання української мови.

Наукове дослідження апробоване у вигляді доповіді на V Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Образне слово Придніпров'я» (23 грудня 2021 року, Дніпро), тема: «Гендерний аспект невласне-прямого мовлення в жіночій прозі кінця XX – початку XXI століття»; Всеукраїнській студентській науковій інтернет-конференції «Актуальні питання сучасної філології і журналістики» (19 квітня 2023 р., Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка), тема: «Удосконалення комунікативних умінь учнів профільної школи під час вивчення чужого мовлення».

Із теми дослідження є публікації:

1. Пугач А. Гендерний аспект невласне-прямого мовлення в жіночій прозі кінця XX – початку XXI століття. *Матеріали студентських наукових читань*: зб. наук. праць / ред. Колоїз Ж. В. Кривий Ріг, 2021. Вип. 9. С. 123–131.

2. Пугач А. Удосконалення комунікативних умінь учнів профільної школи під час вивчення чужого мовлення. *Актуальні питання сучасної філології і журналістики*. Тернопіль, 2023. С. 53–59.

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаної літератури, що містить 98 позицій, списку використаних джерел, що нараховує 5 позицій, та 2 додатків. Повний обсяг наукової роботи – 110 сторінок, із яких 86 сторінок – основного тексту.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

КОНСТРУКЦІЙ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ В ЛІНГВІСТИЧНІЙ НАУЦІ

З ПРОЕКЦІЄЮ НА ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ

1.1. Гендерний психологічний аспект конструкцій чужого мовлення

Як відомо, такий соціокультурний феномен як гендер за своєю суттю не є однією із категорій лінгвістики, проте його можна передати за допомогою аналізу структур нашої мови.

Як добре зауважила Н. Школяр, термін «гендер» виник через необхідність пояснити соціальні відмінності між чоловіком та жінкою [94, с. 4]. Співвідношення фемінних та мускулінних характеристик мовлення найвиразніше спостерігаємо в літературних творах, тому що гендерна приналежність – це одна з головних особливостей мовної особистості автора, яка є невід’ємною частиною «гендерно диференційованого досвіду та ціннісних орієнтацій» [94, с. 6]. Відтак у чоловічих прозових творах можемо побачити особливості чоловічої індивідуальності, а у жіночих, відповідно, жіночої.

Гендерні особливості мовлення, як правило, залежать від психологічного аспекту. Чоловіки спілкуються задля того, аби передати та обмінятися інформацією, а жінки – щоб підкріпити свої емоційні зв’язки зі співрозмовником, перебуваючи в тісній взаємодії з ним. Як зазначає Т. Сукаленко, чоловік задіює весь мозок під час розмови, а жінка здатна активізувати лише його частину [75, с. 4].

Важливо відзначити, що різниця в мовленнєвій презентації чоловіків і жінок проявляється в прозових текстах через застосування лінгвістичних прийомів, сказане стосується відмінностей у словниковому складі, стилістиці та структурі речень. Жіноче мовлення, як порівняти з чоловічим, виражене зазвичай більш емоційно. Жінки часто послуговуються зменшено-

пестливими форами, лагідними словами замість нейтральних одиниць або слів із негативно оцінною семою. Безперечно, у жіночих текстах можна помітити тяжіння до використання прикметників та прислівників, які надають позитивну оцінку певним явищам. У чоловіків, навпаки, мовний стиль здебільшого позначений стриманістю в підборі використаних слів, подана інформація є більш об'єктивною, а у вжитку можна частіше натрапити на різноманітні спеціалізовані терміни. Погоджуємося з виваженою думкою Н. Школяр: «При описі та метафоризації жінки звертаються до семантичного поля, пов'язаного з побутом, природою, тваринами, чоловіки – зі спортом, полюванням, професійною та військовою сферами» [94, с. 7].

Не дивно, що мовлення жінок і чоловіків відрізняється й способом опредметнення своїх думок та ведення оповіді. Чоловіки часто спрямовані на пряму передачу інформації, натомість жінки можуть відхилитися від теми та використовувати більше емоційно-виразний підхід у своєму мовленні. Логічність і структурованість висловлювань частіше спостерігається серед чоловіків, у той час як у жінок поширене використання незакінчених речень, які можуть супроводжуватися повторами та паузами задля знаходження правильного слова або фрази. Чоловікам властива раціоналістична оцінка мовлення та застосування переважно коротких речень. Жінки ж, у свою чергу, використовують речення з сурядним зв'язком, слова із значенням невпевненості, конструюють фрази з прямим порядком слів. Властивості жіночого письма, яке імітує процес усного мовлення, визначають жіночу структуру розповіді.

Здебільшого жінка доби модерну звільняється від тисячолітньої епохи «мовчання», перестає бути в тіні анонімності та писати під чоловічим псевдонімом. До яскравих представниць жіночої прози кінця ХХ – початку ХХІ століття належать Марія Матіос, Оксана Забужко, Валентина Мастерова, Євгенія Кононенко, Галина Пагутяк, Наталка Сняданко, Ніна Бічуя, Любов Пономаренко, Софія Майданська, Галина Тарасюк та інші видатні сучасні

письменниці. Жіноча проза – це проза, написана жінками-авторками, характеризується виявленням реалізації жіночої сутності та фемінним уявленням про буття. У значній кількості таких літературних творів центральним персонажем є жінка-героїня, що намагається вирішити гендерні питання поруч з універсальними життєвими проблемами.

Безперечно, жіноча проза має власний «почерк», який у всіх асоціюється з емоційністю, естетичністю, чутливістю, щирістю та іноді невпевненістю. Ці ознаки можемо простежити як у глибині тексту під час його прочитання, так і на поверхні, бо вони виразно спостерігаються в лексичних, стилістичних, лексико-синтаксичних та лексико-граматичних особливостях.

1.2. Основні лінгвістичні аспекти дослідження прямої мови та її гендерне психологічне спрямування

У лінгвістиці вивченням конструкцій із чужою мовою з урахуванням усіх композиційних, інтонаційних особливостей, міжкомпонентних відношень у межах досліджуваних синтаксичних одиниць займалося широке коло мовознавців, зокрема, А. Багмут, С. Бевзенко, І. Білодід, М. Івченко, А. Коваль, Г. Чумаков та інші. Насправді, термінологія на позначення різновидів передачі чужої мови до цього часу не є усталеною. Різноманіття досліджуваних конструкцій науковці класифікують за п'ятьма основними способами передачі чужої мови:

- пряма мова;
- непряма мова;
- невласне-пряма мова;
- тематична мова;
- вільна пряма мова.

Неабиякий інтерес у художніх творах викликає саме пряма мова, що є первинним та найпоширенішим різновидом чужої мови, адже через неї

письменник може дати кожному персонажеві його вичерпну характеристику за допомогою мовних засобів. Таке безпосереднє мовлення є дослівним, тобто передається слово в слово.

Енциклопедія української мови за редакцією В. Русанівського тлумачить пряму мову як точне відтворення власних слів автора або іншої особи [82, с. 538]. Пряма мова складається з двох структурних компонентів: 1) пряма мова, де відтворене чужа мова; 2) слова автора, що вказують, кому саме належить мова та, власне, які обставини сприяли цьому відтворенню (місце, час, причина, мета тощо).

Прямій мові також притаманний стилістичний аспект, що є засобом індивідуалізації персонажів. Часто пряма мова в художньому тексті «утворює основу або конструктивне ядро мови персонажів» [78, с. 56]. Вона є дуже важливою в розумінні уявлення цілісної картини характеристики кожного з літературних героїв, за якого відбувається, так зване, прослідковування всіх мовних особливостей на основі не тільки вже індивідуалізації, але й типізації, включно з передачею унікального словникового запасу, порядку слів під час вираження думок тощо.

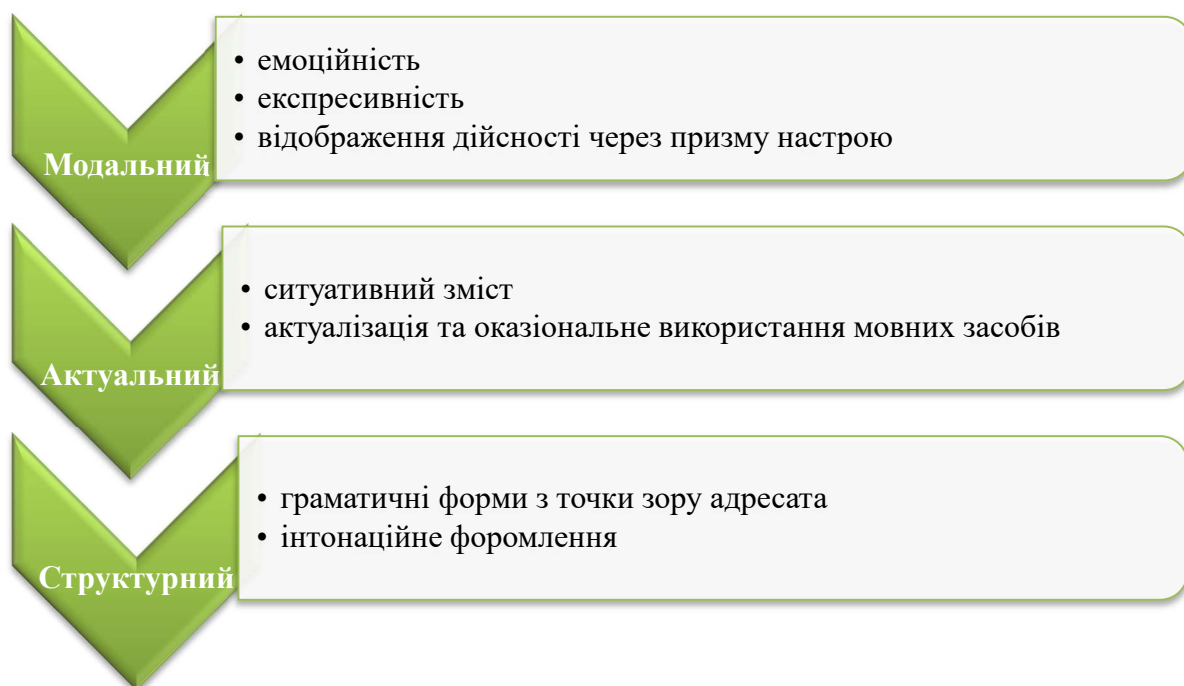
Пряма мова може передаватися кількома способами:

- дослівна пряма мова (безпосереднє пряме відтворення прямої мови);
- недослівна пряма мова (приблизне, непряме відтворення);
- синкретична пряма мова (поєднання дослівного та недослівного способу).

Проаналізувавши наукову літературу, можемо запропонувати розглянути план вираження прямої мови (*Рис. 1.1.*).

Пряма мова створює певний контраст по відношенню до авторських слів, оскільки за допомогою неї намагаються зберегти буквальне відтворення з усіма лексичними, синтаксичними, стилістичними та інтонаційними особливостями. Тому цей спосіб передачі чужої мови став важливим інструментом у формуванні характеру персонажа. Автор, вставляючи безпосередні репліки, монологи та діалоги персонажів у текст, використовує

їхнє мовлення для надання характеристики героям. Цей мовленнєвий опис часто доповнюється або коментується зауваженнями самого письменника.

Рис. 1.1 Плани вираження прямої мови

Дослідниця О. Пискач, аналізуючи наукові доробки А. Багмут, Б. Кулика та інших, звертає увагу на слова автора як частину побудови прямої мови з усіма належними їй функціями [62]. Слова автора репрезентують думки, почуття, переживання тощо (*Рис. 1.2.*).

Рис. 1.2. Функції слів автора при прямій мові

Пряма мова в художній літературі виступає засобом індивідуалізації кожного персонажа того чи того твору, а слова автора сприяють адекватному розумінню прочитаного. Т. Токарева вказує на те, що специфіка стилістичного функціонування прямої мови визначається поняттям «близькість», що дозволяє ототожнити її з живим розмовним мовленням певної особи [78, с. 56]. Отже, пряму мову використовують таким чином, щоб вона була близькою до способу, яким говорять у розмовному мовленні; через використання прямої мови автор намагається передати унікальний стиль, відчуття та індивідуальність персонажів, чиї висловлювання передає.

Пряма мова завжди утворює самостійне речення і може розташовуватися по відношенню до авторських слів у препозиції (перед основним повідомленням), інтерпозиції (у межах основного повідомлення, яке розриває на дві частини пряму мову) та постпозиції (пряма мова передують авторським словам). Важливим є мовне оформлення репрезентуючого компонента: зазвичай містить дієслова мовлення та висловлювання думок.

Науковиця Н. Гут, аналізуючи наукову літературу, звертає увагу на репрезентацію прямої мови у формі діалогу. Діалог прийнято розглядати крізь призму кількох характерних ознак. Серед них виокремлюють такі риси:

- присутність щонайменше двох учасників комунікації;
- семантична зв'язність, тобто тема діалогу має певний зміст, що підпорядковується меті повідомлення;
- прямий обмін виловлюваннями;
- чергування мовних активностей.

Окрім цього, діалогічна взаємодія може виникати задля отримання нової інформації, оскільки учасник розмови намагається відповідати комунікативній ситуації [24].

Н. Герета, услід за К. Шульжуком, називає діалог буквальним відтворенням розмови двох осіб, у якому слова автора зазначені або ж еліміновані [15, с. 73]. В енциклопедії української мови за редакцією

В. Русанівського діалог визначено як таку форму мовлення, де мовець і слухач мають перебувати в словесному контакті завдяки своїй активній взаємодії через висловлення власних думок. До того ж, у процесі цієї інтеракції зазначені два суб'єкти можуть мінятися ролями [82, с. 151].

Також науковиця Н. Герета наголошує на важливості структурного розмежування діалогічних конструкцій, які починаються словами автора і які їх не містять. Ці конструкції можна визначити за допомогою реплік та їх узаємозв'язків: позамовна ситуація, мета та завдання спілкування, індивідуальні особливості мовців тощо [15, с. 75].

Пряма мова є точним відтворенням гендерного спрямування повідомлюваної інформації, оскільки кожне речення відповідає тій особі, кому воно належить. А. Дубінська розглядає гендерний стиль як особливий спосіб організації цілого художнього тексту, обумовлений гендерною приналежністю автора, відмінністю у використанні мови чоловіками і жінками, а також різноманітністю їхньої мовленнєвої поведінки, що проявляється на різних структурних рівнях мови [27, с. 15]. За такого розуміння треба розрізняти чоловічих та жіночих суб'єктів.

Отже, пряма мова сприяє відтворенню слів і фраз саме таким чином, щоб зберегти стиль та індивідуальні особливості мовця. Більш того, такий спосіб передачі чужої мови, відтворюючи в собі синтаксично-стилістичний аспект, підкреслює емоційність змісту безпосередніх висловлювань, ситуативність змісту та правильне оформлення граматичної конструкції.

Ураховуючи гендерний аспект функціонування прямої мови, вважаємо за необхідне звернути увагу саме на особливості фемінної та маскулінної передачі висловлювань: жіноча пряма мова здебільшого ввічлива, ніжна, лагідна, лаконічна порівняно з чоловічою, оскільки жінки намагаються вживати більше лексичних одиниць із демінутивним відтінком, зважаючи на почуття інших. Жінки схиляються до деталізації у своєму мовленні, намагаючись передати якомога більше аспектів подій. Вони використовують сурядні речення, щоб описати події з різних боків та надати їм особисту

оцінку. Докладний опис та включення власних думок допомагають жінкам створити більш повну та емоційно-забарвлену картину подій, а також точно виразити свої спостереження. Тож представниці жіночої статі намагаються непрямо передати наказ, прохання, зауваження тощо. З іншого боку, чоловіки транслують думки в мовних формах досить сухо. Щоб пояснити свої проблеми, обмежуються лише фактами та уникають зайвих деталей, тобто їхня пряма мова характеризується компактністю: переважають простих одна- та двоскладні структури. Із-поміж складних речень чоловіча стать частіше використовує складнопідрядні, зокрема через прагнення до логічних висновків та обґрунтування конкретних фактів. Чоловіки намагаються установити зв'язки між різними подіями, створюючи повну картину [27].

Отже, вивчення конструкцій з прямою мовою з позиції гендеру позначається на сприйнятті та інтерпретації комунікації. Яскраво простежуємо такий аспект саме в художній літературі, зокрема, у жіночій прозі. Письменниці намагаються врахувати, що мовлення персонажів відображає стереотипи та соціокультурні норми стосовно гендерних ролей у світі. А оскільки пряма мова є безпосереднім відтворенням повідомлюваної інформації, то в ній дуже легко простежити гендерні відмінності.

1.3. Основні лінгвістичні аспекти дослідження непрямої мови та її гендерне психологічне спрямування

Непряма мова з синтаксичного погляду реалізується складнопідрядним реченням, яке внаслідок усіх структурних та функціональних перетворень стає відтвореною, здебільшого недослівно переданою чужою мовою. Цей різновид є висловленням, у якому думки автора та персонажів становлять економно оформлювану думку. Непряма мова суттєво позбавлена емоційності оригінального висловлювання, оскільки не ставить за мету зберегти повністю індивідуальні особливості адресанта, хоч семантичний

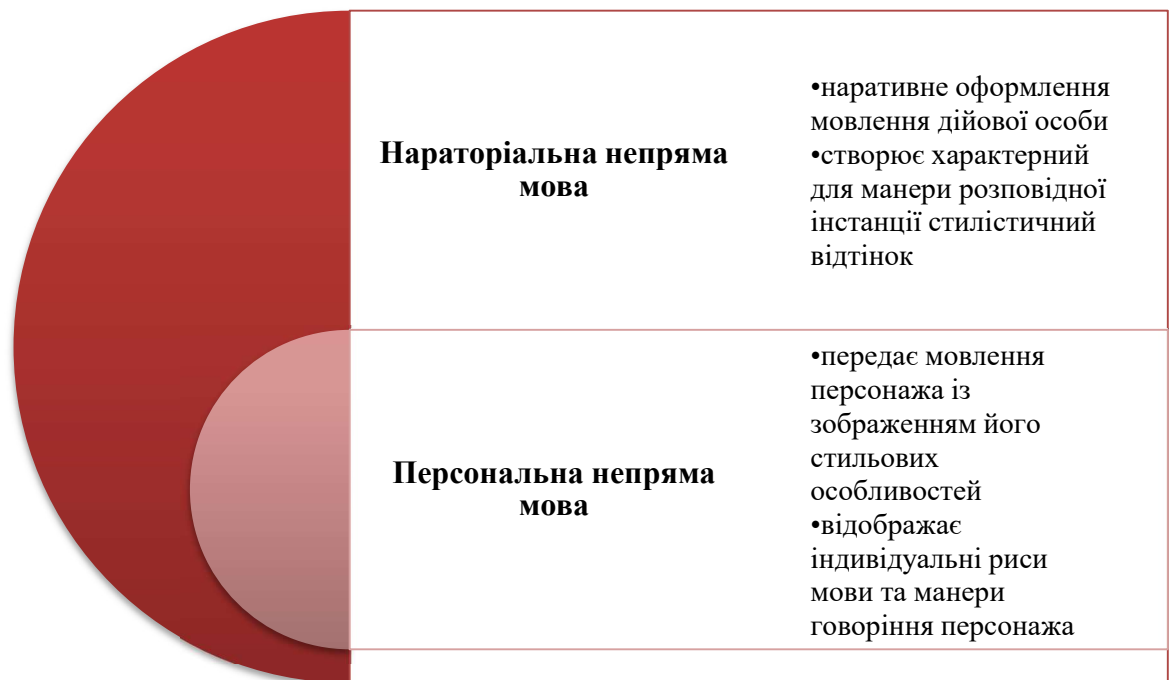
зміст майже не змінюється. Головне в ній передати те, що говорить особа, а не те, як вона говорить.

Науковиця М. Яремко, аналізуючи зарубіжну наукову літературу, у якій порушують питання функціонування непрямой мови, констатує, що саме такий спосіб передачі чужої мови є «опосередкованим, оскільки йому бракує «дослівності» [95, с. 341]. Тобто слова персонажа твору передаються без збереження всіх мовних особливостей, унаслідок чого втрачається розуміння повноцінної індивідуальної характеристики тієї особистості, чії слова передають. Автор змушений міняти структуру речення, щоб зберегти план змісту, а не дослівний план вираження повідомлюваної інформації. При цьому непряма мова втрачає експресивність: «... присутні в прямій мові «експресивні та апелятивні елементи» зазнають заміни під час трансформації в непряму мову, а виразити їхнє значення можна шляхом додавання до *verba dicendi* лексем, які вказують на емоційний фон мовлення персонажа» [95, с. 341].

Дослідниця акцентує на диференційних особливостях виокремлених В. Шмідом двох основних різновидів непрямой мови (*Рис. 1.3.*) [95, с. 341]: персональна непряма мова намагається передати всі особливості персонажного мовлення, натомість нараторіальна непряма мова лише передає повідомлювану інформацію через призму цитованого літературного героя.

Оформлена непряма мова у своїй структурі містить дві частини. Перша частина – це відтворюване висловлювання у вигляді підрядної з'ясувальної частини, що пов'язується з головною частиною такими сполучними засобами, як *що, щоб, чий, хто, де, куди, звідки, як, коли*. У цьому випадку непряма мова становить ядро репрезентованого компонента. Друга частина – власне слова автора, передані за допомогою головної предикативної частини складнопідрядного речення. Саме в цій частині мовець коментує, доповнює, роз'яснює первинне синтаксично оформлене повідомлення. Ці дві взаємозалежні частини конструкції непрямой мови мають корелюватися в

часі (дотримання часів), особі, формі дієслова тощо. Письмово оформлена непряма мова не береться в лапки, пунктуаційно не містить указівки на пряме цитування.

Рис. 1.3. Різновиди непрямої мови за В. Шмідом

Т. Токарева зазначає, що непряма мова є одночасно відтворенням авторської мови та мови персонажів твору, за її застосування «відбувається зсув авторської розповіді в бік двопланового зображення зі стилістично маркованим суб'єктивним планом персонажів» [78, с. 58–59].

Автор художнього твору застосовує різні стилістичні прийоми, переказує загальний зміст повідомлюваної інформації, щоб розкрити характер та погляди персонажів, переконати в чомусь такому, що й зовсім може бути не притаманним їм. При цьому в читача виникає певна емоційна реакція або ж розуміння прочитаного. Думка персонажа стає залежною від авторського сприйняття.

Письменниці-сучасниці, використовуючи непряму мову як спосіб передачі чужої мови, на засадах гендерного аспекту транслюють думки своїх персонажів. Жінки можуть дещо «покрещувати» мовні конструкції, роблячи їх довшими, більш грамотними, із використанням більшої кількості емоційно-забарвлених засобів. Жіночу непряму мову зобразити легко, в

центрі уваги знаходяться фемінні теми, які, відповідно, є близькими письменницям. Власне й тому переказати авторською мовою повідомлення персонажів-жінок є неважким завданням. Чоловічу непряму мову передати важче, оскільки письменниці достеменно не знають всіх особливостей та нюансів мовленнєвої поведінки представників маскулінної частини населення.

Отже, непряма мова є засобом вираження змісту певних тверджень, запитань чи інших висловлювань без їх явного цитування. Письменниці-сучасниці використовують такий спосіб передачі чужого мовлення задля стиснення інформаційного навантаження, щоб зобразити короткий виклад головних думок персонажів того чи того твору, відтворити тезисно суть висловленого чи почутого. Гендерне спрямування непрямої мови слугує засобом виразності, стилістичної багатозначності та передачі світу почуттів літературних героїв у художніх творах, за мовлення та думки яких відповідає сама авторка тексту.

1.4. Основні лінгвістичні аспекти дослідження невласне-прямої мови та її гендерне психологічне спрямування

Уперше про невласне-пряму мову заговорив А. Тоблер у 1887 році. На його думку, вона є синтезом прямої та непрямої мови. Мовознавець Ш. Баллі невласне-пряму мову трактував як «фігуру думки». Таку назву вона отримала через те, що включається в авторську мову та має додатковий відтінок навантаження певного значення.

Внутрішня мова, за якою в лінгвістичній літературі закріпився термін «невласне-пряма мова», відображає внутрішні думки та почуття персонажів через безпосередню авторську фігуру. Це такий прийом викладу, коли мова героя передається формально у вигляді мови автора, що не різняться між собою ні синтаксично, ні пунктуаційно. При такому прийомі в читача виникає враження, ніби з ним говорить персонаж прозового твору.

Невласне-пряма мова дозволяє письменнику говорити за своїх персонажів, через такий контакт саме досягається єдність художнього тексту. Письменник не може бути повністю поза ситуацією, тому відбувається накладання мови оповідача та мови персонажа. Така форма передачі мови має стилістичну організованість та органічно поєднує чужу внутрішню мову з авторським контекстом, використовуючи синтаксичні (третя особа) та стилістичні ознаки. Зберігаючи ці особливості, емоційне забарвлення, характерне для прямої мови, передається не словами персонажа, а словами наратора. Аналізований різновид мови імітує внутрішнє мовлення персонажа літературного твору. Відповідно, внутрішнє мовлення може становити монолог, що має умовний характер, оскільки в художньому тексті є прихованим, суб'єктивним.

Підтримуємо погляд Н. Малюги, яка, аналізуючи способи вираження невласне-прямої мови, доходить висновку, що такі конструкції фактично становлять частину авторської мови і можуть бути використані для відтворення психологічного аспекту в розкритті образів персонажів. Дійсність у творах, де письменники використовують невласне-пряму мову, відображається не лише через призму сприйняття автора, але також крізь різні суб'єктивні інтерпретації. І саме включення внутрішнього мовлення персонажів у текст сприяє злиттю їхньої розповіді з авторським наративом [50].

Критично переосмислюючи підходи до трактування невласне-прямої мови, її стилістичних особливостей, В. Русанівський вказує на те, що вона по суті є включенням чужої мови в текст автора, при цьому зберігаються особливості мовлення персонажів; такі фрагменти вживають навіть для подачі обширного монологу або роздумів героїв [82, с. 373]. Т. Замкова, услід за І. Гальперіним, який спирався на літературний контекст, пише про два різновиди невласне-прямої мови:

- 1) зображене мовлення (це спосіб художнього зображення, яке здатне показати внутрішній стан героя; у ньому співіснують дві форми викладу – план автора та план персонажа);

2) опосередковано-пряме мовлення (це спосіб передачі озвученого мовлення) [30, с. 104].

Науковець М. Поспелов розглядав невласне-пряму мову лише з погляду синтаксису. На його переконання, вона не копіює чужу мову, а служить лише для передачі внутрішньої думки персонажа безпосередньо, як частина мови автора.

У невласне-прямій мові міститься авторська оцінка повідомлюваного або роздумів персонажа, тому погляди автора та персонажа не завжди збігаються. Наратор може як підтримувати та погоджуватися з думкою персонажа, так і засуджувати.

Невласне-пряма мова реалізується в таких формах викладу:

- монолог (окремі репліки персонажів, зовнішні та внутрішні монологи);
- діалог (коли автор уводить описи, які замінюють діалоги між персонажами, задля передачі суті того, що відбувається);
- полілог (на відміну від попереднього різновиду, кількість персонажів, які виголошують репліки, збільшена).

Мовознавець Т. Замкова, обізнана з матеріалами дослідниці К. Кусько, з урахуванням психологічного аспекту говорить про два види невласне-прямої мови:

- 1) зовнішня (вимовлена вголос, фактична);
- 2) внутрішня (тиха, неозвучена, ґрунтується на внутрішній мові людини) [30, с. 106].

Крім того, дотримуючись думки дослідниці В. Кухаренко, науковиця вказує на те, що однією з функцій невласне-прямої мови є внутрішнє відображення мовної дійсності, а тому пропонує виокремлювати три таких різновиди невласне-прямої мови:

- 1) невласне-авторська позиція, де динаміка зовнішніх подій знаходиться в стані спокою;
- 2) зображене мовлення, або внутрішнє невласне-пряме мовлення, яке відображає ставлення автора до внутрішнього світу героя;

- 3) опосередковане-пряме мовлення, або висловлене невласне-пряме мовлення, де автор обирає репліку, яка, на його думку, передає контекст таким же способом, як і вихідна ситуація [30, с. 107].

На наш погляд, термін «невласне-пряма мова» більше відповідає суті позначуваного явища, тому ми послуговуватимемося ним. Невласне-пряма мова – це своєрідний тип мови, що є проміжним між прямою та непрямою мовою. Невласне-пряма мова подібна до прямої мови тим, тому в ній можемо простежити лексичні та синтаксичні риси чужої мови, що поєднується з манерою мовлення та настроєм персонажа в тому чи тому прозовому творі. Але при цьому невласне-пряма мова подається ніби від імені автора, до якої вона більш наближена, у мову якого бачимо вплітання мови героя. Окрім цього, конструкції з невласне-прямою мовою можуть бути у творах засобом суб'єктивації самої ж оповіді, оскільки здатні виявляти думку та точку зору персонажів.

Дослідниця Н. Кравченко зазначає, що психолінгвістична сутність внутрішнього мовлення завжди знаходиться в центрі уваги. Воно характеризується фрагментарністю, предикативністю, уривчастістю та стислістю. Часто дослідники ототожнюють поняття «внутрішнє мовлення» та «невласне-пряма мова».

Невласне-пряма мова є актуальним явищем для мовленнєвого та мисленнєвого процесів, що відображають приховані гендерні ознаки. Ми свідомі того, що письменниці у своїй жіночій прозі демонструють особистий світогляд, досвід, власні знання та уподобання. Тому бажання передати для читача внутрішні почуття та хвилювання героїв дуже часто супроводжується використанням невласне-прямої мови: «Звідси вільна форма діалогів і монологів, імпресіоністична манера опису пейзажів і побуту, своєрідна композиція романів, в основі яких відтворення почуттів, переживань» [57, с. 31].

Цікавим є й те, що дуже часто жінка-автор, застосовуючи невласне-пряму мову, намагається показати свою жіночу позицію через погляд чоловіка-персонажа, імітуючи стиль чоловічого письма. Однак справжня

гендерна приналежність не може бути схована під такою оповідною маскою [57, с. 35]. До того ж об'єктивне відтворення подій у жіночій прозі накладається на відбиток емоційного стану персонажів, тому виникає «враження повного входження повістування у сферу персонажа» [57, с. 41].

Невласне-пряма мова ґрунтується на такому стилістичному прийомі, як передача внутрішньої мови персонажів, їхніх думок та почуттів. Автор при цьому може виступати як оповідачем, так і невід'ємним «складником» того чи того персонажа.

Отже, гендерний аспект є невід'ємною частиною прочитання будь-якого твору. Розглядаючи жіночу прозу, можемо неодмінно пов'язати гендер зі спробою передати думки, почуття, переживання письменниць крізь призму внутрішнього мовлення персонажів, або ж невласне-прямої мови за допомогою різних, характерних для жіночого мовлення лексичних, лексико-синтаксичних, лексико-граматичних та стилістичних ознак. Невласне-пряма мова в прозі – це літературний прийом, що поєднує в собі прикмети як прямої, так і непрямої мови.

1.5. Основні лінгвістичні аспекти дослідження тематичної та вільної прямої мови з урахуванням гендерного психологічного спрямування

Вільна пряма мова та тематична мова є синкретичними, або перехідними, утвореннями, що характеризуються «синтезом диференційних ознак різних способів відтворення чийогось мовлення» [92, с. 231].

Науковиця Л. Шитик, аналізуючи наукову літературу з теорії репрезентології, зазначає, що вільна пряма мова та тематична мова становлять контаміновані синтаксичні конструкції: особливості прямої та непрямої мови схрещуються в одній конструкції, унаслідок чого виникає зовсім новий спосіб передачі чужої мови.

Відомо, що тематична мова називає лише предмети чужої мови. Зберігаючи тему повідомлення, вона максимально стискає, звужує передану

інформацію. Також цей спосіб співвідносять із непрямою мовою, що окремим мовознавцям дає підстави вважати її різновидом останньої.

Попри сказане, виокремлюють два структурні варіанти тематичної мови:

- тема-член (співвідноситься з членом речення та відноситься до предикативної частини);
- тема-речення (це чужа мова, представлена у вигляді комунікативно завершеного речення, або ж групи речень, чи навіть більш синтаксично складних одиниць тексту).

Тематична мова знаходиться на периферії мови персонажів та мови автора. Тобто вона одночасно охоплює особливості непрямої (засобами зв'язку є сполучні слова) та прямої мов (передає зміст чужого повідомлення, є певним вбудованим фрагментом розповіді) [92, с. 232]. Такий спосіб передачі чужої мови вказує лише на узагальнений зміст. Відповідно, у центрі є об'єкт, навколо якого в художньому тексті здійснюють комунікацію. На *Рис. 1.4.* систематизовано об'єктні поширювачі тематичної мови, виокремлені науковицею Л. Шитик [92, с. 232].

Рис. 1.4. Об'єктні поширювачі прямої мови

Останнім різновидом серед виокремлених мовознавцями репрезентологічних конструкцій є вільна пряма мова. За обсягом вона досить

стисла та лаконічна, трапляється переважно в газетних публікаціях та статтях, однак враховує у своєму повідомленні стилістично емоційно-забарвлений оповідний компонент. Щодо синтаксичного оформлення, то вільна пряма мова здебільшого може мати вільну цитацію та характеризуватися обов'язковою наявністю дієслівної лексичної одиниці.

Вільна пряма мова співвідносна з прямою мовою, перебуває на її периферії. Л. Шитик трактує цей спосіб передачі чужої мови як «адаптовне передавання чужої мови зі скороченням якихось фрагментів, спрощенням формулювань, що подеколи призводить до зміненого відтворення окремих місць [92, с. 233].

Монолог є основною формою реалізації вільної прямої мови. За визначенням, монолог – це «усне або писемне розгорнуте мовлення однієї особи, яке не розраховане на безпосередню словесну реакцію слухача й адресується або самому собі, або іншим особам» [82, с. 370]. Монолог характеризується відсутністю прямої взаємодії зі співрозмовниками та багатоцільовістю – слугує для вираження думок, почуттів, роздумів, повідомлень тощо. Важливим аспектом такої форми вільної прямої мови є внутрішня логіка та послідовність думок, які часто виражають характер мовця та спосіб його мислення [32, с. 55].

Л. Кардаш зазначає, що монологічне мовлення переважно є вільним і його розвиток перебуває в меншій залежності від співрозмовника. Особа має намір передати певну інформацію й обирає потрібну їй мовленнєву форму, будує висловлення або послідовність цих висловлень задля досягнення своєї комунікативної мети [32, с. 57]. Тож загалом монологічна мова є зв'язною передачею повідомлень.

У межах художнього твору мовознавці виокремлюють кілька різновидів вільної прямої мови, див. *Рис. 1.5*.

Непряме цитування

- недослівний виклад думок персонажів
- вільний переказ висловленого

Уживання крилатих висловів, прислів'їв, приказок

- використання виразів, які не оформлені як пряма мова, але мають загальноприйнятий сенс

Непозначена пряма мова, що охоплює три структурні типи відповідно до графічного оформлення авторських уведень

- авторське уведення може бути в трьох позиціях:
1) препозитивна; 2) інтерпозитивна; 3) постпозитивна

Рис. 1.5 Різновиди вільної прямої мови в художньому творі

Власне, на тематичну та вільну пряму мову неабияк впливає стать персонажа, що становить комунікативне підґрунтя художнього твору. Жіночий і чоловічий комунікативні стилі, які передаються цими конструкціями, безперечно, мають суттєві відмінності, особливо, коли вони виписані жінками-письменницями.

Автори сучасної жіночої прози конструюють мову персонажів таким чином, щоб сфокусувати увагу читача на певних жіночих / чоловічих проблемах, описуючи тільки тему, як у тематичному мовленні, або ж намагаються передати на широкий загаль думки, які є на часі, звертаються до широких мас. Авторська позиція лише вплетена в художній текст і конструкції тематичної та прямої мови слугують тільки її відображенням.

Отже, тематична мова та вільна пряма мова знаходяться на межі непрямої та прямої мови. Увібравши в себе деякі особливості інших різновидів, вони здатні самотійно функціонувати в художньому тексті як окремі способи передачі чужої мови. Використання таких конструкцій з урахуванням гендерного аспекту допомагає письменницям-сучасницям вільно, подекуди стисло, висловлювати власні думки, що є частиною мовлення персонажів.

Висновки до першого розділу

Аналіз лінгвістичних праць засвідчив, що категорія «чуже мовлення» актуальна в контексті формування та функціонування репрезентологічних конструкцій, а виокремлення п'яти типів передачі чужого мовлення є науково обґрунтованим.

На глибинному рівні тексту бачимо, що жіночий вплив виявляється не тільки внутрішньо, але й зовнішньо, відображаючи лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості живого мовлення. Урахування гендерного аспекту літературних текстів у поєднанні зі знанням психології дозволяє краще зрозуміти та відтворити фази мовлення автора та його персонажів.

Осмислення функціонування та використання прямої мови має велике значення для збереження стилю та індивідуальності мовця, індивідуалізації персонажа. Вона допомагає передати емоційність безпосередніх висловлювань та ситуативність їхнього змісту, оскільки ґрунтована на способі прямої передачі повідомлюваної інформації.

Непряма мова є важливим інструментом для передачі змісту висловлювань без прямого їх цитування. Сучасні письменниці використовують такий спосіб передачі чужої мови, щоб компактно, подекуди економно, передати ключові аспекти різних тверджень персонажів своїх творів залежно від статі та завдань комунікативного процесу.

Невласне-пряма мова здатна зберігати особливості живої мови персонажа, синтаксично та пунктуаційно не відрізняється від прямої мови. За допомогою такого мовного явища письменники у своїх художніх творах охоче конструюють монологи-роздуми, оповіді дійових осіб. Тож невласне-пряма мова притаманна здебільшого художнім текстам. Такий різновид чужого мовлення тісно співіснує зі словами автора, утворюючи мовленнєву канву прозового художнього твору. У жіночій прозі спостерігаємо застосування невласне-прямої мови для надання емоційності, емотивності та експресивності оповіді, це пояснюємо тим, що в художньому тексті

взаємодіють наратор та герой твору крізь призму фемінності. Письменниці використовують такий вид чужого мовлення задля уникнення текстуальної передачі всіх висловлювань персонажів твору.

Тематична мова та вільна пряма мова є синкретичними способами передачі чужої мови, знаходяться на межі непрямой та прямої мови. Вони об'єднують деякі особливості названих способів і мають здатність функціонувати як самостійні синтаксичні конструкції в художніх текстах. Їх використання з урахуванням гендерного аспекту надає сучасним письменницям можливість вільно та ефективно висловлювати свої думки через відтворення мовлення персонажів, часто в короткій та лаконічній формі.

РОЗДІЛ 2

КОНСТРУКЦІЇ З ЧУЖИМ МОВЛЕННЯМ КРІЗЬ ПРИЗМУ ГЕНДЕРНОГО АСПЕКТУ В СУЧАСНІЙ ЖІНОЧІЙ ПРОЗІ

2.1. Реалізація прямої мови в жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ століття

Пряма мова є одним із різновидів чужого мовлення в теорії репрезентології, у якій слова та фрази інших осіб передаються безпосередньо, без переформулювання або посередництва автора тексту. Таку мову використовують для точного відтворення словесного висловлювання, аби надати автентичності та живого характеру комунікації між співрозмовниками. Пряма мова зберігає оригінальний порядок слів, граматичні та мовні особливості виписаних персонажів творів, передає точну інтонацію кожного з персонажів у різних мовленнєвих ситуаціях. Це створює реалістичність та достовірність в передачі висловлювання, тому читач із легкістю сприймає комунікативну ситуацію. Власне, така особливість становить велику цінність із точки зору унікальності для читача.

Використання прямої мови в жіночій прозі, як і в інших видах прози, є досить популярним. Такі конструкції дозволяють письменницям передати прямий емоційний стан своїх персонажів, побачити та відчутти їхні переживання від першої особи, зобразити внутрішній світ, сповнений конфліктами між особистістю та власним «Я». До того ж пряма мова допомагає персонажам набути власного голосу, вільно висловлювати свої думки та погляди. Особливо це важливо в межах гендерного аспекту, оскільки жінки часто зіштовхуються зі стереотипами й обмеженнями щодо існування та поширення власних унікальних думок у соціумі. Прагнення «бути почутими» бачимо також при використанні прямої мови у створенні соціального контексту, де персонажі крізь прямий діалог чи навіть монолог узаємодіють між собою або ж безпосередньо з собою.

У творах жіночої прози конструкції прямої мови є найуживанішим різновидом чужої мови, цей художній засіб дозволяє сприймати думки, почуття та мову персонажів безпосередньо, в оригінальній формі. При цьому авторська позиція повністю прихована, оскільки літературні герої комунікують у реальному часі.

Відомо, що письменниці-сучасниці намагаються виписати свій художній твір якомога яскравіше, емоційніше та застосувати всі сили для вдосконалення свого творчого продукту. Конструкції прямої мови дозволяють створити автентичність у діалогах персонажів, оскільки прямі репліки передають живу мову, а також індивідуальний стиль говоріння.

Пропонуємо розглянути конструкції прямої мови на матеріалах прозових творів «Симбалайн», «Останнє бажання» Є. Кононенко, «Колекція пристрастей» Н. Сняданко та «Майже ніколи не навпаки», «Солодка Даруся» М. Матіос.

Конструкції прямої мови реалізовані здебільшого у формі діалогу або полілогу, така побудова емоційно наснажена, експресивна. Слова автора коментувальні за своєю організаційною природою, вони можуть займати три основні позиції: препозицію, інтерпозицію та постпозицію.

Одним із виявів прямої мови зі словами автора, що відкривають цю конструкцію, є, так званий, «чистий» діалог, який в арсеналі засобів письменниць-сучасниць постає стилістичним прийомом зображення дійсності. Слова автора вимовляємо або читаємо з попереджувальною паузою, ніби пояснюючи, що думка є ще не завершеною. Простежимо на прикладах: *Але й така постановка питання була б некоректною, бо, зрештою, Марко вже давно настрій йому не псує. То ж він не став копірситися у своїх відчуттях, трохи помовчав і спитав:*

– *І молода дружина – молода?*

– *Та ні, десь нашого віку* (1, с. 10) – запропонований діалог між героями може свідчити про їхню психологічну зрілість і впевненість у собі. Вікова різниця не визначає цінності чи статусу особи в їхньому спілкуванні. Пряма

мова сприяє відтворенню справжності обговорюваної теми, а також робить розмову «живою». Прості та короткі репліки персонажів, використані письменницею Є. Кононенко, чітко обмежують та надають розуміння комунікативній ситуації.

Пряма мова виявляє себе як непрямий логічний зв'язок самого мовлення з авторським контекстом при його повній граматичній незалежності. Наприклад: *Таня повела його якимось іншим шляхом. Сніг став густішим, почав лягати на землю.*

– *Він уже більше не зелений...*

– *Він набирає силу й стає синім. А потім буде фіалковим. А останній сніг завжди сірий.*

– *Це я, Таню, знаю* (1, с. 39) – у запропонованому прикладі бачимо зв'язок авторських слів із прямою мовою за допомогою спільної теми обговорення, у центрі якого є контекстуально прихована чи неприхована лексема «сніг». Остання репліка чоловіка в діалозі свідчить про те, що почута інформація не є новою, отже, можна було б і не говорити, бо персонаж і так знав про це ще до обговорення. На нашу думку, Є. Кононенко не даремно сфокусувала свою увагу на неприродних кольорах снігу. Обговорення таких речей говорить про відображення емоційного стану жіночих персонажів та їхнє сприйняття світу.

Типовими є випадки, коли пряма мова залежить від дієслів (у словах автора), що позначають когнітивно-поведінкові процеси мовлення або ж мислення, а також тих, які вказують на емоційний стан та мету висловлювання. Названу особливість можна простежити на таких прикладах: – *Ти їх не бійся, вони хороші люди, – сказала Маша. А потім **трохи подумала, і додала:** – не гірші за наших* (2, с. 33); *Щоразу, переживаючи любовну пригоду і відчуваючи легке, або і сильне збудження при зустрічі із представником чи представницею протилежної статі, ми **подумки питаємо себе:** «Воно?» І в більшості випадків **відповідаємо:** «Не-а».* А в тих нечисленних ситуаціях, коли навіть після вдвадцятье заданого собі запитання

серце ваше не перестане сполохано тріпотіти, і ви вже майже готові сказати: «О!», на вас знову опускається Його Величність сумнів, і ви відповідаєте: «А я знаю...» (5, с. 1). У всіх запропонованих ілюстраціях є дієслова на позначення когнітивно-поведінкових процесів, які допомагають зробити пряму мову залежною від авторських слів. Таким чином вони становлять одну синтаксичну єдність, доповнюючи один одного. Цікавою є остання цитата, яка відтворює пряму мову у вигляді внутрішнього монологу, оскільки на рівні інтонації, семантики та граматики відчувається як діалог персонажа з самим собою. Такий стилістичний прийом дозволяє читачеві отримати доступ до думок і почуттів персонажа, унаочнює «боротьбу» героя літературного твору в середині себе та його невпевненість, занурює в процес самоаналізу та розмірковувань.

У наступному наведеному прикладі конструкція прямої мови слугує для вираження висловлювання однієї з колишніх учениць, яка вдається до спогадів, вражень про свого вчителя. Інтонаційна зосередженість її слів точно передає емоційну зворушеність, шанобливе почуття до людини. Авторські слова сприяють логічній передісторії подальших слів дівчини-персонажа: *Всі, хто прийшов на той вечір пам'яті старого вчителя, чия збільшена світлина стояла в рамці біля вази з двома гвоздиками, плакали, поки Іван Івак читав своє оповідання, як усі плачуть на похороні. Втім, одна з колишніх учениць підвелася і сказала:*

– Таким було останнє заняття з рідної мови! А ще був останній урок з рідної літератури! І на ньому Михайло Михайлович читав Шевченка! Все заняття! А ми сиділи і слухали, як заворожені! Михайло Михайлович був Учителем із великої літери! (2, с. 45). У наведеному прикладі пряма мова складається з речень, які є відносно незалежними (слова автора та власне чуже повідомлення). Перша група речень – це таке собі застереження про вхідну звітність, що включає інформацію про те, кого необхідно процитувати (одна колишня учениця), і дієслово (сказала). Далі йде відтворення (можемо

вважати повторенням) фактичного висловлювання цієї особи. Пряма мова, оформлена як частина монологу, є синтаксично самостійною.

Під час побудови репрезентологічних конструкцій описуваного різновиду слова автора вводяться за допомогою внутрішньофразової пунктуації (наприклад, кома або кома і тире) або ж міжфразової пунктуації (крапка в поєднанні з тире). Пряма мова може бути оформлена пунктуаційним знаком лапки. Тоді після слів автора завжди стоятиме двокрапка. Зокрема, такі особливості можемо розглянути на прикладах: *«Хороший вчитель починає кожен нову тему з таблиць множення», – часто повторювала наша математичка і намагалася бути послідовною у виконанні цього. Можливо, тому пояснити нову тему вона ніколи не встигала (5, с. 15); Марко вмів цінувати її любов до ризику, її вміння покластися на долю, її талант сказати собі: «Усе вийде!» (1, с. 19).* У наведених прикладах чуже висловлювання є буквально відтвореним, тому зберігає всі граматичні особливості, інтонаційна довершеність створюється за допомогою слів автора, які доповнюють власне висловлювання.

Інтерпозиція авторських слів у конструкціях прямої мови в текстах письменниць-сучасниць виявляє високу частотність. Слова автора розривають пряму мову, при цьому зміст висловлювання не втрачає цілісності, зберігається семантична та синтаксична автономність складників конструкції з чужим мовленням. Наприклад: *– То не пиши, – відказала жінка, – будеш іще багато років зі своєю правдою щоночі кидатися під колеса. А водії гальмуватимуть, і відтягуватимуть тебе на тротуар. Не пиши, якщо боїшся розголошення (2, с. 22); – Ти маєш трохи часу сьогодні ввечері? – запитала Меггі, коли настала п'ята. – Я би хотіла запросити тебе на вечерю у приємному товаристві. Сподіваюся, що приємному. – Вона таємниче посміхнулася (5, с. 60).* У першому прикладі слова автора розривають пряму мову, тим самим переривають висловлювану думку, не закінчуючи її. Авторські слова оформлені з малої літери, після яких у кінці речення перед власне чужою мовою ставимо кому з тире. Є. Кононенко

зробила це свідомо, щоб розбавити мовлення своїх персонажів та нагадати читачам, кому ж належать ті чи ті слова. В іншій ілюстрації бачимо розривання прямої мови словами автора в межах різних семантично та синтаксично довершених висловлювань. Це зроблено у вигляді письменницьких коментувань, щоб розширити репліки та привернути читацьку увагу до уявно-вигаданого зображення дійсності.

Наведений нижче приклад засвідчує чуже висловлювання, вкраплене в загальну конструкцію прямої мови. Це набуває вигляду «слова в словах». Письменниці-сучасниці у своїх творах вдаються до такого задля економії місця та створення відчуття додаткової присутності персонажів, чії слова говорять інші герої: – *А що маю робити?! – сіла на постелі Василина, спросоння невинно закотивши догори очі. – І я тяжко Андрія носила, а твоя мама-небіжка дуже мене жалувала?! Та мені очі вилазили коло того дурного сапаня, дитина вже просилася на світ Божий, а мама казали: «Гай, ще сапаємо два рядочки, та й буде. Все'єдно сапаєш не так, як треба. – А як треба, неню? – питала. А вона: – Не знаю, як, але не так, як треба». Отак було. Що, забув, як наш Андрій у гарбузинні родився?* (3, с. 1).

Авторські слова, що знаходяться в постпозиції, є універсальними при конструюванні чужої мови. У такому випадку вони завжди замикають довершену синтаксичну єдність, оскільки характеризується інтонацією завершення висловленої думки. Наприклад: *«Ніхто, крім Господа, не знає долі і призначень людських. Ніхто з нас, грішних, не відає, що ми діємо і навіщо», – як казав один мій знайомий. Незабаром доля дала мені можливість переконатися, наскільки він має рацію* (5, с. 28). Слова автора при прямій мові наштовхують читача на уявлення образу персонажа, кому належать ці слова. Це міні-опис того, з якою саме інтонацією була висловлена думка. Тож, ліричний герой згадує слова свого знайомого, їхня актуальність не втрачається й згодом.

Отже, письменниці-сучасниці у своїх прозових творах використовують пряму мову як ефективний засіб передачі чужого мовлення та відтворення

художньо виписаної реальності. Пряма мова дозволяє читачеві отримати прямий доступ до слів та думок персонажів, забезпечуючи індивідуальність їхньому «голосу». Її застосовують для того, щоб мати змогу виразити прямо всі діалоги, емоції та наміри персонажів, надаючи тексту справжності, неповторності та автентичності. До того ж, пряма мова є важливим засобом створення характерів, розкриття внутрішніх конфліктів, передачі емоційного стану персонажів та зміцнення зв'язку між автором, персонажами та читачем.

2.2. Реалізація непрямой мови в жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ століття

Застосування непрямой мови змушує автора (у нашому випадку – авторки) передавати слова, думки та висловлювання персонажів через власний стиль і форму. Це дозволяє письменницям втрутитися в повідомлення літературного героя, перефразувати його слова та відтворити їх від свого імені. Такий підхід свідомо використовується, аби вплинути на сприйняття читача від прочитання та додати художньої виразності тексту. При цьому емоційна виразність зберігається та навіть почасти підвищується, оскільки майстрині слова можуть додавати описи або коментарі, що підсилюють емоційний стан персонажів та роблять його більш виразним для читача.

Використання непрямой мови зумовлене тим, що вона дозволяє письменникам зблизити своїх читачів із персонажами шляхом передачі їхнього внутрішнього світу, допомагає письменникам поглибити розуміння персонажів, умотивувати їхні вчинки. Такий різновид конструкцій чужого мовлення впливає на психологію читача, створюючи психологічну близькість, збагачує текст, роблячи його більш глибоким, емоційним та привабливим для поціновувачів літературної творчості. Читачам створено можливість поглибленого розуміння кожного з літературних героїв, забезпечено відчуття емоційної зв'язаності, тому що можна отримати прямий доступ до їхніх думок і почуттів.

Використовуючи непряму мову, письменниці створюють загадковість і певне напруження в тексті: коли висловлювання персонажа є переказаними авторською особистістю, це може сприяти виникненню певної таємниці, що спонукає до активного аналізу та розгадування ситуації. Непряма мова відображає таку гендерну особливість: жінки є більш емоційно виразними, у своєму спілкуванні вони вдаються до передачі мови з певним урахуванням усіх нюансів щодо розвитку різних можливих ситуацій у комунікації.

За допомогою непрямої мови письменниці-сучасниці інтерпретують імпліцитну діяльність, приховану у свідомості мовця. Авторки пояснюють вербальні та невербальні впливи в контексті описуваної ситуації, у якій вони здійснюються та сприймаються.

Тож конструкції непрямої мови використано задля передачі внутрішніх думок, емоцій, роздумів, через які читач зможе зануритися в психологічний світ літературних героїв. У гендерному аспекті використання цього різновиду чужої мови відображає різні комунікативні стилі й особливості розмов між чоловіками та жінками, суто чоловіче або жіноче спілкування.

Пропонуємо розглянути конструкції непрямої мови на матеріалах прозових творів «Симбалайн», «Останнє бажання» Є. Кононенко, «Колекція пристрастей» Н. Сняданко та «Майже ніколи не навпаки», «Солодка Даруся» М. Матіос.

Непряма мова синтаксично співвідносна зі складнопідрядним реченням, до складу якого входять слова автора (головна предикативна частина) та власне підрядна предикативна частина, яке зберігає свої специфічні семантичні, структурні та лексико-семантичні особливості. Непряма мова завжди буде стояти в постпозиції по відношенню до слів автора, які становлять головну предикативну частину речення. При цьому чуже мовлення письменниці-сучасниці у своїх творах передають лише таким чином, щоб зберегти основний зміст думки, зазвичай не дослівно. Тому суб'єктний план вираженого висловлення, його модальність не зберігаються. Поєднання чужої мови зі словами автора здійснюється за допомогою

сполучників *що, щоб, чи* тощо залежно від мети висловлювання вихідної конструкції, також можемо натрапити на поєднання двох частин складного речення займенниками та прислівниками.

Непряма мова, зокрема частина повідомлюваної інформації, яка зазвичай знаходиться після сполучників *що, щоб, чи*, є запозиченою від іншої особи, віддалена в часі, відтворювана з пам'яті, у такому випадку іноді передача чужої мови може бути здійснена не дослівно.

У наведених нижче прикладах непряма мова поєднана зі словами автора за допомогою сполучника *що*. Усі використані займенники, дієслова, прислівники оригінального висловлювання та центр, де знаходиться власне доповідач, скориговані в категоріях часу, особи, виду: *Ірочка відповіла, що тепер і сама люта на себе* (2, с. 18); *Мій лікар із відомчої поліклініки сказав, що до лікарні мені не треба, що там буде ще гірше* (2, с. 20). У першому введеному прикладі авторка передає за допомогою непрямої мови внутрішній стан героїні, яка відчуває гнів на саму себе, що може свідчити про незадоволення станом речей. Вона оцінює свої дії вкрай негативно. У другому – непряма мова натякає на негативну прогнозовану інформацію щодо можливих наслідків госпіталізації персонажа твору. Використання письменницею Є. Кононенко такого способу передачі чужої мови дозволяє читачу зосередитися на суті переданого повідомлення, без повного відтворення точних слів лікаря. Таким чином, авторка запропонованого уривку намагається економним способом передати зміст розлогого повідомлення.

Поодинокими є конструкції з непрямою мовою, поєднаною зі словами автора за допомогою сполучника *чи*: *Вона жодного разу не сказала мені, чи зле, чи добре чинили ті люди, за якими вона прибирала* (2, с. 72). Така оформлювана думка вказує на певні сумніви, невизначеність, яка створюється не тільки за допомогою сполучника *чи*, але й бінарної опозиції «зле – добре».

Іноді натрапляємо на поєднання різних сполучників між авторськими словами та власне непрямою мовою: *А коли її питали, **чи** не підштовхне її завантаженість на роботі до ймовірних романтичних пригод її чоловіка в обідні перерви, вона відповідала, **що** вважає нижче власної гідності стежити за тим, що робить її чоловік під час своїх обідніх перерв* (1, с. 13). Така особливість реалізується в межах одного синтаксично довершеного речення, коли вихідні конструкції різнилися за метою висловлювання (у цьому прикладі питальне та розповідне речення відповідно).

Під час передачі чужої мови за допомогою непрямої мови враховують зміну граматичних форм. Наприклад, особові форми дієслів та форми займенників (перша та друга особи) змінюються на форми третьої особи; дієслова в наказовому способі доцільно передавати формою інфінітивна або підрядним реченням. При цьому вигуки, вставні слова, звертання тощо взагалі усуваються. Простежимо на прикладах: *Я відповів, що не серджуся на **неї*** (2, с. 18). Наведений приклад відображає зміну граматичних форм займенників і дієслів.

Також варто звернути увагу на те, що при непрямій мові слова автора, як правило, містять лексеми на позначення процесу певного вияву мислення, мовлення. Наведені нижче приклади засвідчують наявність дієслів у словах автора на позначення: а) мовлення: *Дивився довго, поки її гнівне обличчя не стало іронічним, і вона **не сказала, що** спробує щось приготувати на вечерю, хоча не гарантує* (1, с. 29); б) певного вияву мислення: *Коли Івак уперше звернув на нього увагу саме через той шалик, то **подумав, що**, можливо, то і є той митець, який скомпонував цю виставку, адже занадто богемно виглядав він* (2, с. 10). Також спостерігаємо поєднання дієслів різних груп у межах слів автора: *Син Валерій **забув, що** іменував батька здебільшого не інакше, як старим гебістом, і був настільки щасливий завдяки тим двом парам американських джинсів і двом джинсовим сорочкам фірми Lee, що тис мені руку, і плескав по плечах, і **казав, що** я кльовий чувак* (2, с. 78).

Отже, використання непрямої мови дозволяє письменникам-сучасникам вводити свою оцінку та тлумачення до висловлювань персонажів, розкриваючи їхній внутрішній світ та ставлення до подій. Цей засіб застосовують для передачі думок, різних поглядів та спогадів персонажів, створення атмосфери сумнівів, загадковості та підсилення психологічного напруження. Такий різновид конструкцій чужого мовлення сприяє більш глибокому розумінню персонажів та розкриттю їхньої психології, створюючи багатогранний та реалістичний світ прозових творів.

2.3. Реалізація невласне-прямої мови в жіночій прозі к. ХХ – п. ХХІ століття

У теорії репрезентології одним із різновидів передачі чужої мови є невласне-пряма мова, такі конструкції слугують художнім засобом, стилістичним прийомом, за допомогою якого автор зображує внутрішнє мислення та мовлення персонажа твору крізь призму власної оповідної мови. Це така своєрідна комбінація мовлення письменника та мовлення героя. Невласне-пряма мова в межах тексту ніяк не виділяється, оскільки не має при собі будь-яких пунктуаційних знаків. Наприклад, на синтаксичному рівні вона може бути самостійним завершеним реченням, об'єднанням кількох самостійних речень, частиною складного речення, що продовжує один із виявів та способів передачі чужого мовлення. Також неабиякий вплив має інтонація. Окрім цього, реалізація конструкцій із невласне-прямою мовою досить різноманітна, тому що її можна передати у вигляді монологу, коли мова автора влітається в окремі репліки персонажів, діалогу (при заміні реплік персонажів авторськими описами, що мають на меті передати сенс інформації, яка оголошується).

Специфіка застосування невласне-прямої мови в літературі, особливо у творах жіночої прози, може пояснюватися частково через особливості функціонування головного мозку. Відомо, що у жінок більш розвинута права

півкуля, яка відповідає за емоційність, високий інтелект, фантазію, мислення і логіку. Жінки, на відміну від чоловіків, частіше використовують індуктивний тип мислення, роблячи логічні висновки від окремого до загального під час обмірковування. Більш того, жінки мають схильність перетворювати не лише негативні, але й позитивні аспекти предмета своїх думок, вони здатні «покращувати» спогади. Перевага правої півкулі мозку сприяє розвитку живого уявлення, яке забезпечує певне відокремлення від реальності. Сказане, наприклад, стосується «вигадування», що часто спостерігається в мовленнєвій поведінці жінок. Саме цей процес є унікальним і спричиняється до сприйняття візуальної інформації, яка, поєднавшись з уявою, може породжувати образи, що не мають об'єктивних підстав у реальному житті. Деякі жінки, не завжди маючи достатньо досвіду та мудрості, вдаються до таких дій у пошуках відповідей. Оскільки ситуації рідко повторюються в дрібницях, їхні уявлення можуть призвести до неправильних висновків. Як результат, це може викликати емоційну реакцію, яку також контролює права півкуля головного мозку.

Отже, конструкції невласне-прямої мови як художній засіб, активно застосовуваний письменниками-сучасниками у своїх творах, здатні занурити читача в продукування думок відповідно до розгортання процесів головного мозку. Вони слугують особливим засобом передачі внутрішніх думок самого автора якомога непомітніше крізь вплітання їх у мову персонажа.

Як відомо, невласне-пряма мова здатна зменшити авторську роль і збільшити роль героїв у творах. При застосуванні такого лінгвістичного явища зберігаються синтаксичні, лексичні, інтонаційні особливості чужого висловлювання, що передається від імені автора, який, власне, оповідає. Письменниці намагаються продукувати своє внутрішнє невисловлене мовлення за допомогою названих вище конструкцій. Крім цього, невласне-пряма мова може також виступати своєрідним засобом, який допомагає уникати повторення та одноманітності речень. Пропонуємо проаналізувати, як ці конструкції функціонують у романах «Симбалайн» і «Останне

бажання» Є. Кононенко, «Колекція пристрастей» Н. Сняданко, а також «Майже ніколи не навпаки» і «Солодка Даруся» М. Матіос.

Застосування невластиве-прямої мови може бути виправданим і корисним, оскільки воно дозволяє відтворювати прямі висловлення героїв, а також, відповідно до прагматичної настанови авторки, надавати форми ще не вираженим думкам та почуттям персонажів. Простежимо це на прикладах: *Зрештою, він прямо міг спитати її: то для тебе вже й не подія? Але ж от, він не може знайти слів, щоб правильно поставити питання: невже ти забула? Ні, не так: а чому ти мені про це не сказала відразу? Ні, не так: ти не хотіла псувати мені настрій згадкою про Марка перед дорогою?* (1, с. 9–10). У першому прикладі слова автора та слова персонажа перебувають у тісній взаємодії, через що їхнє розмежування не можливо простежити. Окрім цього, чоловік-герой намагається збагнути, чому жінка, про яку він розмірковує, не здатна просто запитати, а натомість самостійно вдається до суб'єктивного опису події, тобто додумує те, чого насправді немає. У наведеному нижче прикладі: *А в сірому будинку на вулиці Толстого жила дівчина Ліля, моє перше кохання. Але мої батьки емігрували та розлучили мене з моєю Лілією. Де ти, Ліля? Чи ти й досі живеш у Місті сірих будинків? Чи перебралася в якесь інше? І чому тебе немає в Мережі? Чи ти там є під чужим іменем?* (2, с. 6) – засвідчено яскраво зображені переживання та душевне внутрішнє вагання ліричного героя, що через брак інформації починає фантазувати. Також простежуємо внутрішні переживання головної героїні повісті Н. Сняданко «Колекція пристрастей», яка проговорює про себе все, що відбувається на побаченні, при цьому перебуваючи в певному роздратуванні від усієї ситуації: *Моє почуття вдячності зникло разом із бажанням вибачитися. Чому ми розмовляємо, як два дебіли? Яка йому різниця, що я люблю читати? Невже він думає, що запах з його рота мене збуджує? Чому не можна ввічливо розповісти одне одному по два анекдоти і розійтися по домівках?* (5, с. 30). Конструкції з

невласне-прямою мовою допомагають письменниці висловити думки свого персонажа.

У наступному наведеному прикладі одночасно простежуємо два мовні пласти – автор та персонаж художнього твору говорять одночасно. Письменниця ніби ховається за образ героя, дивиться та коментує ситуацію з його погляду: *Він згадав ту чорняву подругу. То вона колись дала йому ідіотське прізвисько Серж. Чому Серж? Бо не Сергій. А Сергій – то мій. А ти – Серж. Добре, що вони перестали спілкуватися. І той Серьожка, його давній друг, хімік-технолог нещасний, хіба то мужик? А дружина, отже, спілкується з тією козою?* (1, с. 119). Відчувається авторська неприязнь до згадуваних у творі постатей, навіть деякою мірою зневага, втілена в тексті за допомогою конструкцій із невласне-прямою мовою.

Слова автора служать особливим індикатором меж невласне-прямої мови. Ці слова, а також ті, що знаходяться в препозиції до них, указують на особливості мовлення і думки письменника під час спроби передати настрій та поведінку свого героя. Через невисловлені думки персонажа засобом невласне-прямої мови можна скласти психологічний портрет іншим персонажам твору, наприклад: *То вона собі й думає: хіба годиться з неї сміятися, що часом днює напівзакопана в землю, якщо в селі таким же штибом рятували колись Тараска, коли його біла електрика?* (4, с. 18) – письменниця разом із головною героїнею Дарусею, уражений мозок якої зазнав психічної травми, намагаються розібратися в ситуації, що склалася, дати оцінку діям інших.

Безперечно, сучасні письменниці активно використовують конструкції, де герой ставить питання і відповідає на них самостійно. Таку форму повідомлення можна назвати невласне-прямим діалогом. Сутність такого спілкування полягає в тому, що одна і та ж особа одночасно виступає як мовець і слухач, узаємодіючи сама з собою. Розгляньмо це на прикладах: *А потім ми рушили на вокзал, Маріє. Чому ж я не ризикнув поїхати з тобою й повернувся додому? Що мене затримало? Невже обіцянка добути хмизу*

для Людмили Власівни? Та ні. Скоріше те, що в мене вкрали мій вузлик, і я не наважився вирушити в далеку путь зовсім без речей... (2, с. 40).

Наведений приклад показує, що ліричний герой, проводячи внутрішній діалог, сумнівається і навіть самокритично засуджує сам себе за невважені дії, які призвели до неочікуваних результатів. У цьому контексті персонаж виступає співрозмовником для самого себе, спочатку ставлячи запитання, а потім відповідаючи на них самостійно.

Письменниця Н. Сняданко також не уникає використання невластивого прямого діалогу в повісті «Колекція пристрастей». Розглянемо на прикладах: *В принципі, я не маю рації. Нічого поганого цей чоловік мені не зробив. Навпаки. Тільки завдяки йому я не провалилася на іспиті із Основ програмування, довідалася про корито, що використовувалося як міра ваги, про те, де в площі Ринок західний бік, а де південний, про те, що Іван Підкова – національний герой запорізького козацтва, і що страчено його було саме тут, на спеціальному помості, навіть незважаючи на те, що він не був дворянином. А, може, він був дворянином? Бог його знає. Хороший він, цей **Женя*** (5, с. 30) – відчувається, що автор твору намагається втішити свого персонажа за рахунок виправдання особистості, яка, власне, стає центральною фігурою всіх думок, репрезентованих у наведеному прикладі. Такий прихований діалог створює враження присутності автора поруч із яскраво виписаними персонажами твору.

Невластива пряма мова часто містить прості речення, питальні за метою висловлювання, або складнопідрядні речення, що мають питально-окличну інтонацію. Такі особливості структури аналізованого різновиду чужого мовлення налаштовують на розгортання діалогу чи внутрішнього монологу на засадах «питання» – «відповідь». Простежимо це на прикладах: *Чому вона дурна, коли вона все розуміє, знає, що і як називається, який сьогодні день, скільки яблунь вродило в Маріїнім саду, скільки від Різдва до Різдва людей у селі родилося, а скільки вмерло?! В сільраді за таким розумом у книжку дивляться, а Даруся все у своїй голові тримає* (4, с. 11). М. Матіос,

використовуючи невласне-пряму мову, виробляє захисну позицію проти сприйняття іншими персонажами тексту її героїні, які можуть мати негативне уявлення про неї. Питально-окличні речення, використані в невласне-прямій мові, служать комунікативними вираженням розмовних синтаксичних структур, які дозволяють передати емоційний стан людини. Це також може стосуватися й окличних речень: ***Як вона давно тут не була! Як безвстидно запустила татову оселю! Надламани вітром, жовтіючі пасма густої трави кивають голівками: давно, ой давно, доню...*** (4, с. 29–30). На цьому прикладі бачимо, що, окрім яскраво вираженої окличної інтонації, є звертання, що виконує функцію експресивності та, відповідно, апелювання до особи самою ж письменницею, яка має намір непрямо звернутися до свого персонажа.

У повісті «Майже ніколи не навпаки» М. Матіос також намагається передати весь спектр емоцій своїх персонажів: ***Ну, доглядала невістка бідного Василюниного Дмитрика до смерті, нічого не скажеш. Що правда – то не брехня. Але що, вона, Василина, вона! мама!!! була би не так само виносила з-під нього нужду, чи гидувала б його відхаркані тельбухи відмивати з хустинок, як те робила Доцька?!*** (3, с. 26) – у цьому прикладі інтонація стає передумовою для опису сімейних стосунків, які так докладно намагається зобразити письменниця. Вона сигналізує, зокрема, про негативне ставлення до Доцьки з боку іншого співрозмовника, який не приховує свого роздратування, задрість та, можливо, навіть зневагу. Окрім цього, М. Матіос, використовуючи невласне-пряму мову, передає відчуття внутрішньої несправедливості персонажів крізь призму власного сприйняття ситуації, де жінка залежна від чоловіка.

Невласне-пряма мова знаходить вираження через внутрішній монолог персонажа, що взаємодіє з думками та викладом автора. Цей монолог є одностороннім, оскільки персонаж виступає і співбесідником, і співрозмовником для самого себе. Наприклад: ***Краще б ти не читала ніяких, і це було б о'кей. Навіщо ця брехня? Я брехав усе життя, але ж я, на***

відміну від тебе, лишився в цій країні, бо так вирішила доля. А ти здійснила свою мрію, дісталася далеких країв, яких я не побачив і не побачу. До країв, де, як кажуть тепер, панує свобода. То хто ж змушував тебе казати неправду? (2, с. 39). У цьому уривку питальні речення, крім передачі емоційного змісту, розкривають внутрішній стан мускулінного персонажа, створеного письменницею Є. Кононенко як типовий образ. Інший уривок ілюструє тактику самовиправдання поведінки одного з персонажів. У своєму внутрішньому монологі, за яким прихована постать М. Матіос, лікар доходить висновку, що в нього «ясний розум», а тому нічого жахливого не буде, коли випити зайвого: *Деренівка була децю терпкою, однак доктор того не завважив і налив собі другу. А що? Можна би й третю. Не на поминках же ж, щоб пити двічі. Та й день непоганий, хвала голові й ясному розуму розумного чоловіка, подумав про себе доктор.* (3, с. 45).

Наступний приклад засвідчує також внутрішній монолог, але вже героїні. Монолог ліричного персонажа є внутрішнім невисловленим мовленням письменниці: *Вона жодного разу не сказала мені, чи зле, чи добре чинили ті люди, за якими вона прибирала. Чисто-чисто прибирала, щоб і сліду не було! Вона просто говорила: було так. Я була свідком того, про що мало хто знає. Про це нікому не розповідають. Чому? А щоб ніхто не знав. А я розповідаю тобі, бо ти не підведеш Ірину Василівну. Аби ти знав те, про що не знає ніхто. Бо я помру, і ніхто не знатиме. Мій чоловік, дід Денис помер. Моя дочка Ларочка померла. Її німці вбили? Ні, не німці. Не німці. Ірина Василівна починала схлипувати, і Валерій не розпитував її, знав, що одного дня вона сама розкаже. А я не переповім цього нікому-нікому!* (2, с. 72). Оповідач, передаючи внутрішнє мовлення персонажа від першої особи, зближується з ним, а така взаємодія в межах тексту надає ліричний відтінок та інтимізує передану інформацію.

Окличні речення, як і питальні, привертають увагу читачів та слухачів до передаваної інформації, тому авторки майстерно послуговуються цим інструментом комунікативного синтаксису й охоче включають до структури

невласне-прямої мови персонажів. Простежимо на прикладі: *У Країні Рад жінки й чоловіки рівні перед законом. Габріель Деус! За одне таке ім'я таку варто вішати! Іноземна шпигунка! Тільки якої розвідки? Невже французької? От кляті французи! Засилають шпигунів до Країни Рад! А були на війні союзниками!* (2, с. 107). Описувана дійсність відтворена в різноманітних суб'єктивних відбитках, оскільки є нагромадження різних думок.

Показовими для нашого дослідження є й інший приклад: *Коли дружина вперше зуміла розсміятися, а не істерично крикнути у відповідь на чоловікову звичну фразу: чого це його знову чекають із таким кислим обличчям? Ніби він не наше, як той воляра, щоб його бодай десь зустрічали із посмішкою, ти мене чуєш, кисла пико? І як це їй раптом удалося владнати конфлікт без нагнітання енергетики сварки до тої найвищої можливої межі, за якою може настати кінець, усерйоз, не по-театральному? Чому нарешті за знайомою п'єсою почав гратися зовсім інший спектакль?* (1, с. 117–118). Наведений приклад ілюструє ніби героїня звертається до свого чоловіка, однак, по суті, до нього звертається письменниця, яка ж, власне, і розмірковує над ситуацією, передаючи всю гостроту переживань.

Питальні конструкції невластиві прямої мови також підсилюють емоційність авторських думок, які письменниці передають у такий прихований спосіб. Простежимо таку особливість на прикладах: *Шекспір, Ромео, Галицько–Волинський літопис і ящики під балконом першого поверху. Бабця, мама і п'ятиразове харчування. Чи варто дотримувати слова, якщо тобі все-одно ніхто не вірить?* (5, с. 19). Ілюстрації оформлені таким чином, аби читач зрозумів, де межа слів автора. М. Матіос використовує запитання як частину свого розповідного тексту для передачі власної думки. Зокрема, без прямого вираження передані внутрішні думки та емоції персонажа в третьому прикладі, у якому відчуття муки та неспокою загострюються на тлі спогадів про минуле. Використання такого різновиду

чужої мови допомагає розкрити внутрішній конфлікт та переживання головного героя.

Як літературний засіб невласне-пряма мова транслює погляди персонажа, відтворює його слова через автора. Використання мови письменника та мови літературного героя відрізняється за ступенем виразності голосів, а також за стилем викладу думки та особливостями структурно-семантичної будови речення. Простежимо на прикладі: *А ще її чоловік думає, а що воно було б, якби вони із другом Сергієм тоді, ірреальну кількість років тому, сіли біля тих самих дівчат, але по-іншому: він біля чорнявої, Сергій біля білявої? Що від того змінилося б? Він звик до своєї, і навіть любить її. Але в разі перестановки то білява писала б театральні рецензії за копійки, а чорнява народила б хлопчика, якого немає в його колишнього друга. І яким був би той хлопчик?* (1, с. 123–124). Поданий уривок включає роздуми персонажа та авторки щодо можливих варіантів, які могли б статися, аби ситуація розгорталася інакше. Такі конструкції невласне-прямої мови, де трапляється частка «б», надають висловленням характеру умовності та бажаності. Крім того, слова персонажа, які ми бачимо в конструкціях з невласне-прямою мовою, в усному мовленні вимовляються інакше, інтонація відрізняється від авторської.

Невласне-пряму мову часто використовують для вираження глибинних процесів і почуттів, які відбуваються у свідомості та душі літературного героя. У наведених прикладах можна відчутти ледве помітне переплетення мовленнєвих партій персонажа та авторки. Під час обмірковування ситуацій персонаж роздумує поруч з оповідачкою, додаючи інформацію та розширюючи зміст свого висловлювання. Він намагається здогадатися про можливі причини, наслідки подій, що розгортаються в тексті. Використання конструкцій невласне-прямої мови інколи надає висловленням відтінок сумніву, створює враження, ніби літературний персонаж може передбачити розвиток ситуації. Крім того, ці конструкції мають на меті показати тісний зв'язок між літературним персонажем та авторкою. У використанні невласне-

прямої мови всі особові займенники та особові форми дієслів подаються з авторської позиції. Тут застосовуються особові займенники у формі третьої особи однини «вона» та «він».

Отже, сучасні авторки прозових текстів активно використовують невласне-пряму мову як стилістичний засіб для вираження своїх думок, які, по суті, взаємодіють із внутрішнім мовленням літературних персонажів. Такі конструкції здатні об'єктивно характеризувати та передавати дії героїв, їхні думки, почуття та психічний стан. Більш того, невласне-пряма мова допомагає відтворити навколишню дійсність у суб'єктивних відбитках.

2.4. Реалізація тематичної та вільної прямої мови в жіночій прозі к. ХХ– п. століття ХХІ століття

Тематичну мову традиційно розглядають у межах чужого мовлення, вона співвідносна з непрямою. Насправді письменниці не часто вдаються до названого способу передачі думок своїх персонажів (такі конструкції здебільшого трапляються в статтях, анотаціях, рефератах тощо), але, безпосередньо вказуючи на тему повідомлюваної інформації, авторки намагаються урізноманітнити свій виклад.

Необхідно розрізнити два структурних різновиди тематичної мови. Перший – це тема-член (чужа мова, представлена у вигляді члена речення, словосполучення або синтаксичного звороту); другий – це тема-речення (чужа мова, представлене у вигляді речення, або групи речень, або більш складних синтаксичних одиниць).

За нашими спостереженнями, з обраних нами письменниць-сучасниць, лише Є. Кононенко послідовно застосовує такий спосіб передачі чужої мови. У наведених прикладах: *Мовчазні лікарі, до яких він час від часу навідувався, оглядаючи його, ставили лише питання стосовно його здоров'я, ніколи не підтримували приватних розмов (2, с. 79); Він провів із Іваном основний інструктаж стосовно нерозголошення, і Іван підписав не один десяток*

сторінок, де зобов'язався зберігати мовчання про все, що бачив і чув (2, с. 105) – чужа мова введена в текст у вигляді теми-члена за допомогою прислівника *стосовно*, що уже на підсвідомому рівні вимагає від читача особливої концентрації на повідомлюваній інформації після нього. Крім того, нерозчленовані присудки *ставили питання та провів інструктаж* на семантичному рівні означають процес говоріння.

Також структурний компонент з темою-членом у межах тематичної мови бачимо й на інших прикладах: *І на вашій сторінці вже давно висить інформація про цю виставку у Варшаві* (2, с. 12); *Згадав дуже давно сказані слова свого першого вчителя польської про оманливу впевненість, ніби добре опанувати мову, близьку до рідної, дуже легко* (2, с. 13); *Але спершу треба писати про цю буремну епоху, в яку всім нам пощастило жити!* (2, с. 25); *А в київській квартирі цієї миті так само не сплять і також говорять про минуле* (2, с. 61); *Хіба що трохи говорили про війну, а більше-таки – про цьогорічне дощове літо та малі надії на припгоди* (3, с. 8); *Рівнянські ворожки переказують усякі дурниці про любителів полювання* (3, с. 23). Тематична мова в цих випадках називає лише предмет чужого мовлення, звужуючи чужі слова максимально та синтаксично оформлюючи до члена речення. При цьому зберігається вказівка на певну тему в кожному із запропонованих прикладів. Чужа мова введена в текст як тема-член за допомогою прийменника *про*, який концентрує всю увагу на подальшій повідомлюваній темі, узагальнюючи її. Окрім цього, прийменниково-відмінкова форма супроводжується такими дієсловами (*свідчити, говорити, розпитати тощо*) або ж віддієслівними іменниками (*інформація тощо*).

Наведені нижче приклади кваліфікуємо тема-речення, оскільки висловлена інформація синтаксично оформлена як окрема завершена думка, що має власний зміст повідомлюваного. Розглянемо на прикладах: *Мало не до бійки дійшло, коли Чев'юки всі в один голос сварилися, хто має дотримувати Дмитрика* (3, с. 26); *Валерій так і не згадав, хто дав йому телефон учителя, але добре пам'ятав, як домовлявся з ним* (3, с. 46). Як

бачимо, зміст мови свого літературного персонажа авторки передають у загальному вигляді, обмежуючись лише певною конкретною темою без її детального опису. Тематична мова виконує лише інформативну функцію, такі конструкції стискають вихідну інформацію, що здатна організувати побудову тексту або його фрагмент.

Отже, тематична мова здатна називати лише предмет чужої мови. Письменниці-сучасниці максимально стискають стороннє повідомлення, залишаючи лише вказівку на тему обговорення.

Ще одним різновидом передачі чужого мовлення в жіночій прозі є вільна пряма мова, яка одночасно поєднує особливості прямої та непрямой мови. Вільна пряма мова забезпечує об'єктивний виклад, оповідач нібито відсторонюється, але при цьому відчувається постійна присутність наратора.

Однією з особливостей вільної прямої мови є вживання групи емоційно забарвлених речень, які поступово входять у текст оповіді, пунктуаційно не виділяючись. Наприклад: ***В української нації є три комплексні проблеми, прочитала я колись не пам'ятаю, чиє саме і в якій в газеті – це відродження української нації, відродження української мови і відродження української державності*** (5, с. 19).

Окрім цього, вільну пряму мову вводять у текст за допомогою вставного слова *мовляв*, що може передавати здогадані думки того чи того персонажа творів. Простежимо на прикладах: *Мати дуже пишалася своїм молодшеньким, і не давала йому одружитися, мовляв, він усім зобов'язаний їй, яка народила його за таких тяжких умов і сама піднімала його без батька, який загинув на війні* (2, с. 83). Частина конструкцій вільної прямої мови нерозривно пов'язані між собою. Фактично друга частина речення виходить із першої за допомогою слова *мовляв*, яке логічно їх поєднує та повноцінно розкриває суть переданої думки. Вільна пряма мова передає мову персонажа зі збереженням звернення до третьої особи та форму минулого часу. У першому прикладі реалізований спосіб передачі чужого мовлення свідчить про сильну емоційну залежність матері від сина; чітко

прослідковуємо такий гендерний аспект як роль матері у суспільстві, яка підкреслює своє материнство та жертвність, спираючись на обставини, пов'язані з загибеллю батька на війні.

Отже, функціонування вільної прямої мови в сучасній жіночій прозі полягає в тому, щоб передати безпосередні слова мовця без значних змін у структурі або стилі речення, які ніяк пунктуаційно не відмежовані. Тому читачам здається, що в таких конструкціях є як слова автора, так і власне висловлення персонажів того чи того тексту. Звідси виходить, що максимальна стислість викладу наближає вільну пряму мову до непрямой, а її емоційність передачі змісту – до прямої.

Висновки до другого розділу

Конструкції з чужим мовленням є важливими художнім засобом у жіночій прозі письменниць-сучасниць (Є. Кононенко, М. Матіос, Н. Сняданко). Пряма мова дозволяє передати мовлення та думки персонажів безпосередньо, надаючи тексту унікальності чужого висловлювання. Вона створює психологічну близькість та здатна якісно збагатити текст. Нерідко пряма мова оформлена як діалог чи полілог, завжди зберігає всі лексико-синтаксичні особливості сказаного.

Непрямую мову, як правило, передають у вигляді підрядного речення, головна предикативна частина містить слова, що вказують на деякі когнітивні процеси. Такий тип репрезентологічних конструкцій позбавлений індивідуальних особливостей мовлення конкретного персонажа твору. Усі суб'єктивні відтінки переданої думки втрачаються, оскільки автор має транслювати слова персонажа крізь власну призму бачення, іноді навіть спрощуючи виклад.

Конструкції невласне-прямої мови як один із різновидів передачі чужого мовлення, згідно з теорією репрезентології, здатні відображати в мові персонажа гендерні особливості. Сучасна жіноча проза насичена такими

реченнями, оскільки саме за допомогою них письменниці-сучасниці можуть передати внутрішні думки персонажів, поєднуючи їх із власними. Таке використання можемо пояснити психічними та психологічними особливостями обмірковування, додумування, реагування на відповідні ситуації з боку жіночої статі.

Переважно, слова автора та слова літературного героя взаємопов'язані, розмежувати їх буває досить складно. Іноді письменниця-оповідач бере на себе повну відповідальність передати внутрішні вагання, переживання, фантазії, точку зору одного із своїх персонажів літературного твору. Частотними є конструкції, у яких спостерігаємо невласне-прямий діалог. У такому діалозі мовець, зайнявши одночасно позицію оповідача та слухача, самостійно ставить запитання та дає відповідь на них. Цей прийом дозволяє простежити умовну комунікативну ситуацію нібито з двома учасниками. Крім того, у сучасній жіночій прозі продуктивно використовується внутрішній монолог літературного персонажа, який є своєрідним продовженням авторських думок. Таке зближення сприяє створенню душевності та відвертості оповіді в художньому тексті.

У сучасній жіночій прозі письменниці-сучасниці рідко вдаються до використання тематичної мови, яка називає лише предмет чужого мовлення, і максимально стискають пряме мовлення, залишаючи його без значних змін у структурі або стилі речення. Таку тенденцію можемо пояснити тим, що жінки не схильні до економії вираження своїх думок, тому їй немає потреби в економії власних висловлювань. Натомість на вільну пряму мову натрапляємо частіше, оскільки іноді жінки бажають передати можливе та ймовірне чуже мовлення через додумування, що є однією з характерних ознак функціонування жіночого мозку.

Гендер впливає на спосіб, яким сприймається мовлення. Споживачі інформації можуть мати очікування щодо стилів мовлення, властивих чоловікам та жінкам. Окрім цього, конструкції чужого мовлення можуть бути об'єктом для дослідження вираження емоцій та почуттів, які також прийнято

стереотипно поділяти на фемінні та маскулінні. Більш того, гендерний аспект відображається в комунікаційних стратегіях, коли людина обирає слова, стиль та тон відповідно до тої статі, стосовно якої хоче досягти успішного комунікативного порозуміння.

РОЗДІЛ 3

КОМПЕТЕНТІСНО ОРІЄНТОВАНА МЕТОДИКА НАВЧАННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ УЧНІВ ТА УЧЕНИЦЬ ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ ЗА ДОПОМОГОЮ КОНСТРУКЦІЙ ЧУЖОГО МОВЛЕННЯ

3.1. Комунікативна компетенція та комунікативна компетентність учнів як лінгводидактична проблема

Як відомо, компетентність – це особистісна якість, що може бути інтегрованою та сформованою в процесі соціалізації. Відповідно, вона дозволяє людині швидко робити кроки до адаптації в суспільстві, адекватно та ефективно взаємодіяти з соціумом. Тому впродовж всього існування людства значне місце посідає формування комунікативної культури. Спілкування є необхідною умовою життєдіяльності, воно дозволяє передавати інформацію, взаємодіяти, сприймати повідомлюване тощо.

Г. Васьківська пропонує розглядати комунікативну компетентність в контексті педагогічної категорії. Науковці звикли трактувати феномен комунікативної компетентності як «важливу складову процесу вивчення іноземних мов, а також у рамках засвоєння норм і правил (культури) рідної мови в дошкільному або молодшому шкільному віці» [12, с. 53]. Іншими словами, раніше звертали увагу на цю категорію лише в аспекті оволодіння іноземними мовами.

Питання комунікативної компетентності тривалий час успішно розробляють українські науковці, як-от: Н. Голуб, О. Горошкіна, С. Караман, О. Кучерук, М. Пентиліук, С. Омельчук, О. Семенов та інші. Комунікативна компетентність передбачає те, що людина має оволодіти всіма видами мовленнєвої діяльності (аудіювання, читання, говоріння, письмо), культурою усного і писемного мовлення відповідно до свого віку та різних сфер спілкування. До того ж осягнення мовцем знань щодо використання мовних засобів у різних соціолінгвістичних ситуаціях дає змогу бути зрозумілим для

оточення. Тож комунікативна компетентність перебуває на межі певної інтерактивної взаємодії між граматичною компетентністю, або ж просто знанням про правила граматики, та соціокультурною компетентністю – знанням правил застосування мови в соціокультурному просторі.

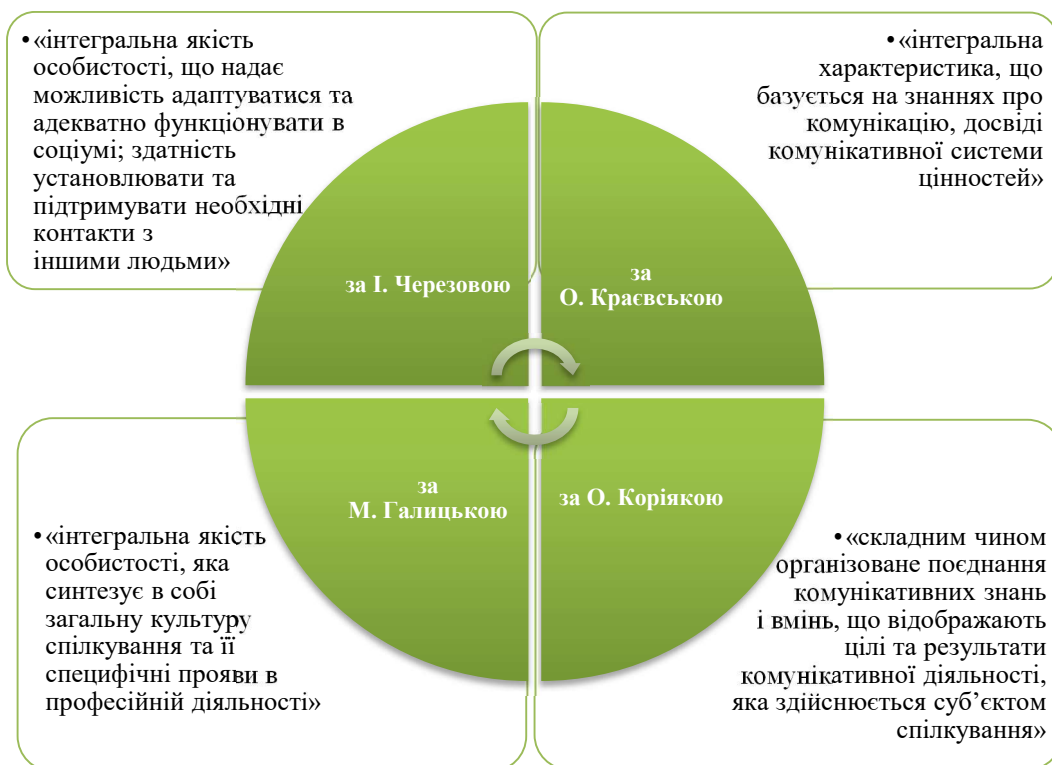
Поділяємо думку Н. Голуб, згідно з якою термін «комунікативна компетентність» потрібно розглядати в аспекті реалізації «успішності людини в особистому й професійному житті» [19, с. 8]. Тобто це одна, власне, із головних умов розуміння процесу комунікації, розвитку особистості та впевненості загалом. До того ж лінгводидакт наголошує на тому, що комунікативна компетентність одночасно постає разом із предметною й тому може штучно бути сформованою вчителем на уроках української мови. Відповідно, усі ті навички та вміння матимуть значення, якщо аспекти уроку та життя поза навчальним закладом будуть перебувати в тісній взаємодії.

Услід за українською мовознавицею М. Пентилюк під комунікативною компетенцією розуміємо: 1) здатність, яка допомагає використовувати мову, виходячи з певної комунікативної ситуації; 2) якість, яку людина набуває протягом спілкування або через цілеспрямоване, спеціальне навчання.

Розгортаючи думку М. Пентилюк, Л. Мамчур у своїх наукових дослідженнях із лінгводидактики зазначає: «компетентність – показник того, що учень спромігся акумулювати, накопичити і як уміє це застосовувати, ввести у практичну мовленнєву дію» [52, с. 156]. Поруч із компетентністю доречно було б розглядати й комунікативну компетенцію. С. Омельчук звертає свою увагу на комунікативну компетенцію, яку визначає як сукупність певних знань про спілкування, умінь, навичок, що є необхідними для того, щоб розуміти, сприймати чужу мовленнєву поведінку, а до того ж будувати власну, яка б відповідала конкретним цілям, ситуаціям, сферам [60]. Проаналізувавши твердження, можемо сказати, що комунікативна компетенція все-таки вища за ступенем, ніж комунікативна компетентність, яка є лише її виявом.

У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти знаходимо таке визначення: «Комунікативні мовні компетенції – це такі, які забезпечують людині можливість діяти, застосовуючи специфічні лінгвістичні засоби» [28, с. 25]. Комунікативна компетенція виявляється в успішному мовному спілкуванні, ґрунтованому на усвідомлених цінностях та стратегіях мовної взаємодії, що підтримуються мовними навичками та вміннями. А комунікативну компетентність сучасна наука визначає як комплексний особистісний потенціал, який забезпечує успішність у сфері комунікативної діяльності. Якщо ми розглядаємо комунікативну компетенцію як сферу успішної комунікативної діяльності, то комунікативна компетентність може трактуватися як більш широке поняття, що охоплює особистісні ресурси та можливості.

Науковець Г. Гладких, аналізуючи методичні праці за напрямком формування комунікативної компетентності, зібрав основні термінологічні визначення цього поняття. Отже, поняття комунікативної компетентності є вкрай широким, визначення, систематизовані Г. Гладких, представимо для зручності зіставлення на *Рис. 3.1.* (складено за джерелом [17, с. 71]).

Рис. 3.1. Тракткування комунікативної компетентності

Л. Мамчур, опрацьовуючи наукову літературу, зокрема праці В. Ульріха, схиляється до того, що існують певні складники, без урахування яких важко уявити структуру комунікативної компетенції. Для наочності інформацію подаємо на *Рис. 3.2.* (складено за джерелом [51, с. 3]).

Рис. 3.2. Структура комунікативної компетенції

Загалом у державних документах з освітніх питань акцентовано на необхідності формування комунікативної компетентності з очікуваними результатами навчальної діяльності, чітко прописаними нормами її формування, функціонування та вдосконалення. Тому в сучасній методичній науці побутує думка про те, що комунікативна компетентність є стратегічною, базовою, її формування на уроках української мови забезпечує вільне володіння основним засобом спілкування.

Сучасна шкільна освіта перебуває в стані вдосконалення навчання, відбувається усунення помилок за попередні роки. У навчальних програмах для 10–11 класів профільної школи спостерігаємо акцент на інтенсивному мовному та розумовому розвитку здобувачів освіти. Головне завдання цього аспекту полягає у «формуванні випускника закладу освіти, який є високоінтелектуальною особистістю, здатний до самореалізації, самоосвіти,

самовдосконалення» [23]. Старша школа, зокрема профільна, готує випускника як компетентну, обізнану, конкурентоспроможну особистість, яка в перспективі знайде застосування своїх умінь і навичок на національному та глобальному ринках праці. Питання комунікативної компетентності залишається актуальним у профільній школі, однак увага сфокусована саме на її вдосконаленні, оскільки процес формування вже завершився на етапі 5–9 класів.

Першочергово комунікативна компетентність існує як рівень вивчення певної мови, що дозволяє передавати всім користувачам мовного простору свої повідомлення та розуміти ці ж закодовані словесні висловлювання від інших у конкретних контекстах. Тому, говорячи про функціонування цього явища в навчальному просторі, доходимо висновку, що така компетентність визначається й здібностям того, хто безпосередньо вивчає мову в межах шкільного закладу та бажає перенести ці знання у світ із практичним застосуванням.

А. Аносова наголошує, що молодий вік старшокласників є чутливим для їхнього розвитку та утвердження цього особистісного складника. Безперечно, у старшому шкільному віці може відбуватися закріплення основ культури мислення, мовлення, спілкування, а це суттєво позначається на розвитку навичок комунікації. Відтак важливим завданням освітян на сучасному етапі також є формування особистості старшокласників як суб'єктів відносин, що передбачає вивчення учнями парадигм комунікативної культури [1, с. 25].

Отже, комунікативна компетентність як лінгводидактична проблема не втрачає своєї актуальності. Українська спільнота, зокрема й науковці в галузі лінгвістичної педагогіки, має безупинно реалізовувати своєрідний «мовний прорив», здійснюваний за допомогою комунікативної компетентності. Вона є стратегічною, один із найважливіших її напрямків – опанування спілкуванням, яке може бути вдосконаленим на етапі профільної школи.

3.2. Лінгводидактичні засади комунікативної компетентності

На сьогодні актуальним питанням мовної освіти є набуття комунікативної компетентності під час вивчення української мови в профільній школі, особливо шляхи реалізації та формування комунікативних навичок, умінь, що слугуватимуть для учнів способом передачі, висловлення своїх думок, зрозумілих для інших.

Реформування мовної освіти визначає нові умови функціонування освітньої парадигми. За Державним стандартом базової освіти виокремлюють три підходи, реалізацію яких можемо побачити в межах названої парадигми:

- особистісно орієнтований (забезпечує відносну свободу вибору та варіативність у змісті освіти через упровадження інтегрованих курсів тощо);
- компетентнісний (передбачає поєднання ключової, загальнопредметної та предметної компетентностей, що знаходяться в певній ієрархії);
- діяльнісний (має на меті розвивати уміння та навички учня під час реалізації навчально-виховного процесу, які б могли бути втілені в різноманітних ситуаціях на практиці) [25].

Компетентнісно орієнтований підхід до навчання української мови одним із своїх головних завдань убачає саме процес формування та застосування комунікативної компетентності учнів. Безперечно, це є запорукою оволодіння українською мовою як засобом спілкування. Більш того, рівень освіченості, за компетентнісним підходом, визначається не лише наявністю знань, але й здатністю ефективно та успішно використовувати ці знання для розв'язання різних комунікативних завдань і проблем. «Компетентнісний підхід не відкидає важливість знань, але наголошує на здатності практично застосовувати набуті знання», – зазначає науковця Г. Васьківська [12, с. 53].

Наголошуючи на важливості діяльнісного підходу, визнаємо нагальною необхідністю створення типових комунікативних ситуацій, що за своєю суттю є динамічними, гнучкими. Л. Бірюк, спираючись на наукову спадщину, виокремлює чотири чинники типової комунікативної ситуації:

- 1) узаємозв'язки у відносинах між комунікантами;
- 2) обставини, за яких відбувається комунікація;
- 3) причини, що спонукають до продукування мовлення;
- 4) безпосередній акт комунікації, «що зумовлює виникнення нових стимулів до мовлення» [8, с. 159].

Загалом реалізацію всіх підходів можемо прослідкувати в межах освітнього процесу саме через принципи, методи та прийоми. Як відомо, принципи навчання – це «вимоги», «правила», які функціонують в організації навчальної діяльності здобувачів освіти. Науковці поділяють їх на: 1) загальнодидактичні (тобто ті, які можна застосувати під час опанування всіх шкільних предметів); 2) лінгводидактичні (пов'язані з розвитком педагогіки та лінгводидактики, тому вони є підґрунтям мовної освіти); 3) специфічні. З огляду на досліджувану проблему, доцільно розглянути саме ті принципи профільної школи, які стосуються комунікативної компетентності.

Українська науковиця в царині лінгводидактики М. Пентилюк, виокремлює принцип занурення у філологічний дискурс. Він заснований на використанні різних художніх текстів, певних статей і т. ін., що слугують підґрунтям для активізації мовленнєвої діяльності в комунікативних ситуаціях, зокрема, філологічно орієнтованих [61, с. 55]. Дотиковим є принцип текстоцентризму, послуговуючись яким учитель здійснює добір текстових зразків різних жанрів мовлення, необхідних у процесі розвитку комунікативної компетентності. Відомо, що текст – це своєрідний результат використання мови загалом.

Також варто згадати принцип лінгвістичної креативності, за допомогою якого заохочують учнів до творчої діяльності, яка, у свою чергу, підвищує рівень мовної та мовленнєвої компетенції [61, с. 55].

Відповідно, не можемо не наголосити на важливості принципу комунікативної спрямованості навчання, який належить до лігводидактичних. Зміст цього принципу полягає в тому, що він передбачає орієнтацію на розвиток та вдосконалення комунікативних умінь, формування учнівської здатності до ефективної комунікації.

Неможливо оминати принцип ситуативності, оскільки, як відомо, ситуативність – це одна із заporук успішності розвитку мовлення. Мова розвивається через ситуації і є невід’ємною від них, тому для формування комунікативної компетентності здобувачів освіти старшої школи необхідні різнопланові комунікативні ситуації. Контекст спільної діяльності під час навчального процесу на уроці української мови стоїть за мовленням і вчителя, й учнів. Відповідно, чим більше його розширювати, тим легше буде відбуватися та будуватися спілкування.

Застосування методів та прийомів у профільній школі також може зазнавати певних модифікацій. Для методів, наприклад, характерні такі функції, як-от: освітня, мотиваційна, розвивальна, виховна та інші. На жаль, до цього часу немає єдиної класифікації методів навчання [9, с. 6]. Науковці О. Біляєв, І. Лернер, М. Скаткін класифікують методи за джерелом знань (словесні, наочні, практичні); за дидактичною метою (відповідно до різних етапів навчання – подання та засвоєння матеріалу, формування вмінь та навичок, повторення та контроль знань тощо); за рівнем пізнавальної діяльності (проблемний, частково-пошуковий, пояснювально-ілюстративний, репродуктивний, дослідницький); за способом взаємодії вчителя та учня.

У межах досліджуваної проблеми всі перераховані методи є доцільними для використання, але хочемо виокремити серед них саме методи спостереження, вправ та роботи з лінгвістичними текстами. Перший метод скеровує роботу вчителя на певне спостереження за систематизацією та

узагальненням викладеного матеріалу для здобувачів освіти, а учнів – на міркування щодо сутності мовних фактів, які є основою комунікативної компетентності. Наступний – передбачає доцільний добір вправ, ефективних під час опрацювання запропонованої вчителем теми. Останній – забезпечує формування умінь та навичок у процесі аналізу текстів на основі різноманітних підходів і технік задля усвідомлення особливостей мовлення, текстового наповнення. Усе це дозволить, наприклад, зрозуміти використання граматичних конструкцій та, власне, їх функціонування в мовному просторі. І, відповідно, певний метод складає своя сукупність прийомів, які варіюються залежно від мети того чи того методу навчання української мови в профільній школі [66, с. 66–67].

Не варто забувати також про інтерактивний метод. Українська вчена З. Бакум, посилаючись на Г. Сиротенка, наголошує, що «в основі інтерактивного методу – принцип особистісно орієнтованого навчання, безпосередня участь кожного учасника навчального заняття у пошуку шляхів і засобів розв’язання проблем» [3, с. 59]. Відповідно, у процесі комунікації є певна комунікативна задача, проблема, яку необхідно розв’язати задля досягнення взаємного порозуміння. Інтерактивні методи спрямовані на врахування індивідуальних пізнавальних інтересів і потреб кожної особистості, тому особлива увага приділяється створенню ефективного спілкування, в якому учасники взаємодії проявляють більшу гнучкість, активність та відкритість.

У формуванні комунікативної компетентності в старшій школі дієвим є використання таких інтерактивних прийомів:

- для колективно-групового навчання – «Мікрофон», «Незакінчені речення», «Мозковий штурм», «Асоціативний куш»;
- для вирішення дискусійних моментів – «Дискусія», «Проблемне питання»;
- «кейс-метод», він спонукає учнів аналізувати певну життєву ситуацію, яка має таку проблему, вирішення якої не однозначне.

Важливо зазначити, що урок є основною формою організації навчального процесу в закладах середньої освіти (гімназії, ліцеї, загальноосвітні школи), відповідно, в українськомовній освіті – це урок української мови, тож формування комунікативної компетентності учнів основної, а згодом і старшої школи, постає чи не головним завданням сучасної освіти.

Прийоми комунікативної компетентності є невід’ємною частиною методів. Серед них виокремлюють дидактико-методичні та предметні. Нас цікавлять методи першої групи, оскільки можемо прослідкувати взаємодію вчителя та учнів, спрямовану на засвоєння матеріалу, зокрема, конструкцій чужого мовлення, ширше – теорії репрезентології.

Реалізацію всіх важливих аспектів (методів, прийомів) прослідковуємо за допомогою системи вправ. Відомо, що система вправ – це один із різновидів навчальної діяльності учнів, використання якого засноване на застосуванні отриманих знань здобувачів освіти на практиці, однак нині немає чітко сформованої класифікації вправ, оскільки в основі різних підходів до їх поділу лежать різні критерії. Українські лінгводидакти З. Бакум і М. Пентиліук, спираючись на аналіз наукових праць інших дослідників, розглядають можливість класифікації вправ за такими критеріями:

- 1) ступенем відтворення знань («творчість», «репродукція», «аналіз», «конструкція»);
- 2) педагогічною метою, рівнем самостійності та творчості (вступні, підготовчі, тренувальні, завершальні);
- 3) характером мовних дій (мовленнєві операції);
- 4) типом навчальної діяльності (підготовка, комунікація);
- 5) етапом розвитку мовленнєвих навичок (мовні аналізи, конструктивні вправи, комунікативні вправи);
- 6) способом проведення (усні, письмові);

7) змістом (фонетика, граматики, орфографія, стилістика) та іншими чинниками [66, с. 67].

Нас, зокрема, цікавлять вправи, спрямовані на вдосконалення комунікативних умінь учнів старшої профільної школи, оскільки спираємося на здобутки теорії репрезентології. До того ж система вправ має бути спрямована на говоріння, коли перед мовцем стоїть певне комунікативне завдання, яке необхідно вирішити. Іноді таке завдання може бути ситуативним, але ця умова якраз і дає учням можливість мислити, продовжувати свою думку, попередньо сформулювавши її. Л. Бірюк звертає увагу на так звані псевдовправи та наголошує на потребі їх уникати: «вправи на формування комунікативних умінь – це вправи не на вимовляння, а на говоріння, коли у мовця є певна комунікативна задача і коли здійснюється комунікативний вплив на співбесідника» [8, с. 158].

Отже, сучасному здобувачеві освіти необхідно володіти мистецтвом комунікації та комунікативною компетентністю загалом, адже успіх певного комунікативного акту (ситуативного чи запланованого) залежить від уміння мовців зацікавити співрозмовників певними озвученими думками. Уміння правильно, лаконічно та чітко висловлюватися – вершина сформованої мовної особистості.

3.3. Аналіз навчально-методичного забезпечення в контексті досліджуваної проблеми

За Державним стандартом базової та повної загальної середньої освіти, а також із урахуванням Загальноєвропейських рекомендацій до мовної освіти, основні цілі освіти в старшій школі включають в себе подальший розвиток ключових мовних, культурних, стилістичних, мовленнєвих та правописних навичок та умінь учнів. Цей розвиток базується на узагальненні та поглибленні їхніх знань про мову як соціокультурне явище. Крім того,

важливо формувати комунікативні уміння та навички для успішного спілкування в різних життєвих ситуаціях [25].

Процес навчання української мови в школі має чотири основні напрямки: мовленнєвий, мовний, соціокультурний і діяльнісний. Особливу важливість для формування комунікативної компетентності надається мовленнєвому аспекту. Відповідно до Концепції мовної освіти України, цей аспект включає в себе здатність сприймати та розуміти мовлення, створювати усні та письмові висловлення різних типів, стилів і жанрів, використовувати різні методи слухання та читання, вести діалог в різних ситуаціях спілкування з дотриманням мовного етикету, адекватно й ефективно виражати свої думки, аналізувати тексти, оцінювати та поліпшувати свою мовленнєву діяльність, а також володіти комунікативними навичками тощо.

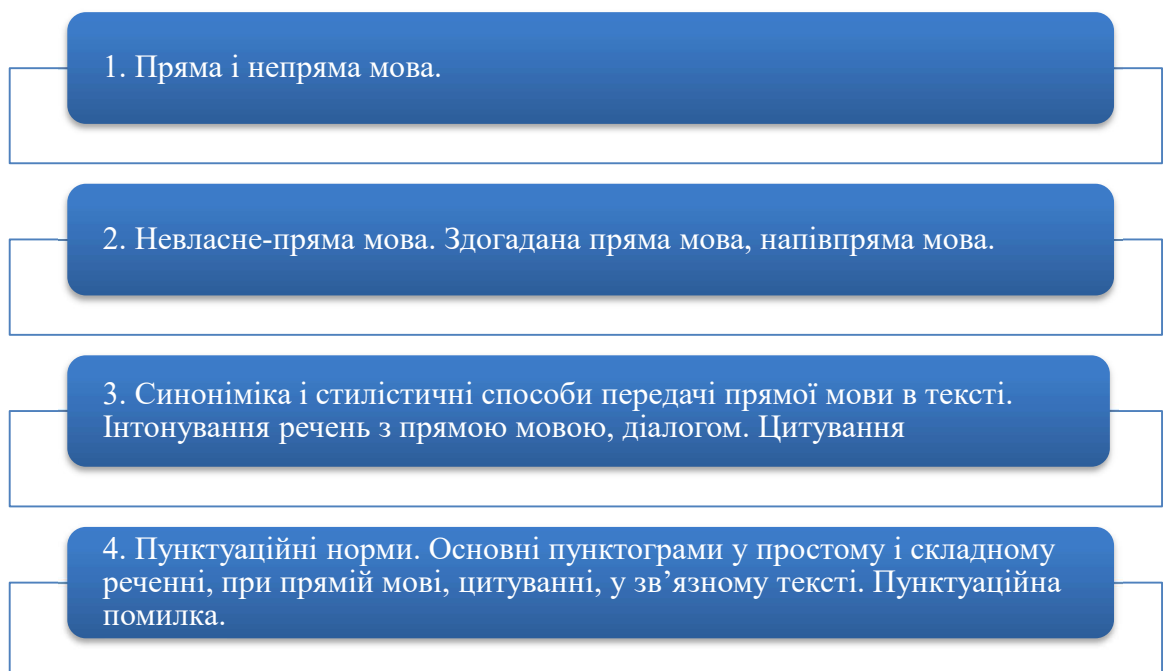
У навчальній програмі відзначається, що головною метою курсу української мови для старших класів є формування мовця з високою компетентністю, національною свідомістю, багатою духовною культурою. Знання, навички й уміння, які учні отримують під час вивчення української мови, мають бути основою для їхнього розвитку та дозволити їм успішно втілювати свої можливості в життя. Також вони повинні стати представниками культури свого народу, активно брати участь у збереженні й відновленні його цінних культурних традицій.

Важливо зазначити, що вчитель у процесі навчання української мови у своїй діяльності має вирішити загальноосвітні, виховні та практичні завдання. Серед них можемо виокремити такі: 1) виховати повагу до української мови як державної мови України; 2) сформувати духовну культуру учнів, а також систему цінностей на загальнолюдському, національному та особистісному рівні; 3) навчити використовувати мову для дослідження світу, гармонійного спілкування і передачі культурних цінностей, вираження емоцій, вирішення життєвих завдань; 4) стимулювати розвиток логічного і критичного мислення, сприяти розвитку творчої уяви;

5) удосконалювати відчуття мови, сприймати красу та естетику української мови; 6) формувати мовну культуру й раціональну мовленнєву поведінку.

Чинна навчальна програма з української мови для 10–11 класів (рівень стандарту) [69] пропонує 1 годину на вивчення конструкцій чужої мови в розділі «Пунктуаційна норма». Натомість, чинна навчальна програма з української мови для 10–11 класів (профільний рівень) [68] пропонує вивчати конструкції чужої мови в обсязі 3 години в розділі «Поглиблення і систематизація найважливіших відомостей із синтаксису, пунктуації і стилістики» в 11 класі профільної школи; на вивчення розділових знаків у конструкціях чужої мови відводять 1 годину в розділі «Пунктуація» також в 11 класі. Навчальний матеріал систематизовано відповідно до сучасних норм української літературної мови. Учитель має акцентувати увагу на правилах використання мовних одиниць (у нашому випадку – конструкцій чужої мови) в усіх аспектах як усного, так і писемного мовлення.

У програмі [68, с. 67–68] визначено певні тематичні розділи, які учні повинні засвоїти. Зокрема, в 11 класі профільної школи передбачено вивчення тем, присвячених стилістичним особливостям конструкцій чужого мовлення та пунктуаційним нормам у них, див. *Рис. 3.3*.

Рис. 3.3. Зміст навчального матеріалу

Навчальна програма пропонує очікувані результати, які мають когнітивний (знаннєвий), праксеологічний (діяльнісний) та інтерактивний (поведінковий) компоненти. Відповідно до розглянутих тем 11 класу учні повинні володіти такими знаннями, уміннями та навичками:

1) когнітивний (знаннєвий) компонент передбачає те, що учень / учениця профільної школи: розуміє суть ключових понять («пряма мова», «непряма мова», «невласне-пряма мова», «здогадана пряма мова», «підрядно-підпорядкована пряма мова») та їхні стилістичні особливості; усвідомлює вживання авторських слів при прямій мові, у діалозі; доцільно застосовує правильну інтонацію при вимові речень із прямою мовою або діалогом;

2) праксеологічний (діяльнісний) компонент передбачає такі уміння та навички учнів: перетворюють речення з прямою мовою у складнопідрядні та навпаки; упроваджують цитати у власному усному та писемному висловленні; виражають своє ставлення до отриманої інформації; адекватно висловлюють і виражають своє ставлення до почутого та прочитаного; розуміють важливість необхідності пошуку інформації для вирішення навчальних завдань.

Емоційний компонент базується на вираженні за допомогою інтонації почуттів та емоцій під час читання, переказування тексту. А ціннісний компонент становить знання про пунктуаційну грамотність, усвідомлення зв'язку між пунктуацією та інтонацією.

Поведінковий компонент передбачає, що після опанування тематичного блоку учні зможуть бути інтерактивними, орієнтованими в стратегіях навчання, націленими на співробітництво, зацікавленими учасниками навчального процесу [68, с. 68].

Отже, засвоєння конструкцій з чужим мовленням сприяє підвищенню загального рівня культури комунікації в країні, відповідає внутрішнім потребам учнів у набутті комунікативної компетентності.

Сучасна методика акцентує увагу на формуванні комунікативної компетентності під час вивчення конструкцій чужого мовлення. Це здійснюється за допомогою підручника з української мови. Він має відповідати затверженому Державному стандарту базової середньої освіти та вимогам освітньої програми.

Наприклад, підручники, що містять окремі елементи чужої мови (рівень стандарту):

1. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. О. Глазова. 2019 рік [85].

2. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. О. Авраменко. 2019 рік [87].

3. Українська мова : (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. В. Заболотний. 2019 рік [86].

А також підручник профільного рівня, що містить поглиблені елементи вивчення чужої мови:

Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти. С. Караман, О. Горошкіна, О. Караман, Л. Попова. 2019 рік [84].

На підставі проведеного аналізу підручників можна вказати, що всі вони відповідають вимогам Державного стандарту освіти та актуальній навчальній програмі для української мови в 11-му класі (2017 рік, рівень стандарту; профільний рівень).

Передбачено поглиблення мовних та мовленнєвих навичок старшокласників, зокрема, звернено увагу на узагальнення та систематизацію їхніх знань та вмінь у галузі стилістики мови та мовлення, підвищення культури мовлення, розвиток комунікативних навичок, удосконалення правописних навичок.

У підручнику «Українська мова» для 11 класу О. Глазової [85] можемо побачити виокремлені загальні тематичні напрями, характерні для всіх шкільних предметів, див. *Рис. 3.4.*

Рис. 3.4. Загальні тематичні напрями

Підручник вміщає в собі безліч таблиць, схем, пам'яток, малюнків, рубрик (наприклад, у рубриках «Проведіть дослідження», «Попрацюйте з комп'ютером» запропоновано додаткові завдання з посиланням на електронні джерела, які сприяють розширенню набутих знань та їх систематизації»; рубрика «Я – редактор» передбачає самостійне виконання завдань, які б сприяли розвитку комунікативних умінь; рубрика «Виконайте проєкт» спрямована на найдопитливіших та найактивніших учнів, які бажають дізнатися більше; рубрика «Попрацюйте в групах» передбачає обговорення учнями запропонованого проблемного питання в межах теми з обґрунтуванням своєї позиції; рубрика «Творча робота» передбачає написання текстів різних видів на одну із запропонованих тем). Зрозуміло, що в кінці розділів містяться питання та завдання для перевірки рівня засвоєння навчального матеріалу. На розвиток комунікативних умінь подано окремі завдання, зокрема завдання на вивчення конструкцій чужої мови. На жаль, відведений лише один параграф «Розділові знаки при прямій мові» в розділі «Пунктуаційна помилка».

Проілюструємо завдання:

– інтонування речень відповідно до розділових знаків;

- визначення місця прямої мови та слів автора при інтонуванні;
- схематичний аналіз речень із конструкціями чужої мови;
- написання есе на одну із запропонованих тем; тут же використання речень із певним різновидом чужого мовлення;
- аналіз тексту з розстановкою розділових знаків;
- аналіз відмінностей між різновидами репрезентологічних конструкцій тощо [85].

У підручнику «Українська мова» для 11 кл. О. Авраменка [87] відведено лише один параграф «Розділові знаки при прямій мові». Підручник містить різні зображення, таблиці та ресурси з Інтернету, зауважимо, що матеріали з YouTube є досить актуальними.

Бачимо такі рубрики:

1. Спостереження (наприклад: Прочитайте текст і виконайте завдання: А. Який текст є монологом, а в якому відбувається розмова між двома особами? Б. Якими засобами передано різницю між монологом і діалогом?).
2. Ключ-відповідь.
3. Виконання тестових завдань.
4. Творче завдання (наприклад: Складіть і запишіть діалог на тему «На добро відповідай добром. А на зло?...»).
5. Культура слова.
6. Домашнє завдання.

Цей параграф передбачає завдання на інтонування текстів відповідно до наявних розділових знаків, редагування запропонованого ілюстративного матеріалу з художньої літератури, конструювання власних речень тощо [87].

У ще одному підручнику з української мови «Українська мова. 11 клас» С. Заболотний [86] передбачено також лише одну тему на вивчення пунктуації в конструкціях для передачі чужої мови. Змістове наповнення підручника відповідає високим вимогам, тут можемо побачити рубрики «Пригадаймо», «Культура мовлення», «Моя сторінка», «Життя». Учні запропоновано чимало цікавих завдань, серед них: «Ситуація», «Попрацюйте

в парах», «Два-чотири – усі разом», «Коло думок», «Поспілкуйтеся». Також представлено багато схем під назвою «Зверніть увагу!», окремо відведене місце для тестів.

Серед завдань з теми «Розділові знаки в реченні з прямою мовою» виділяємо такі:

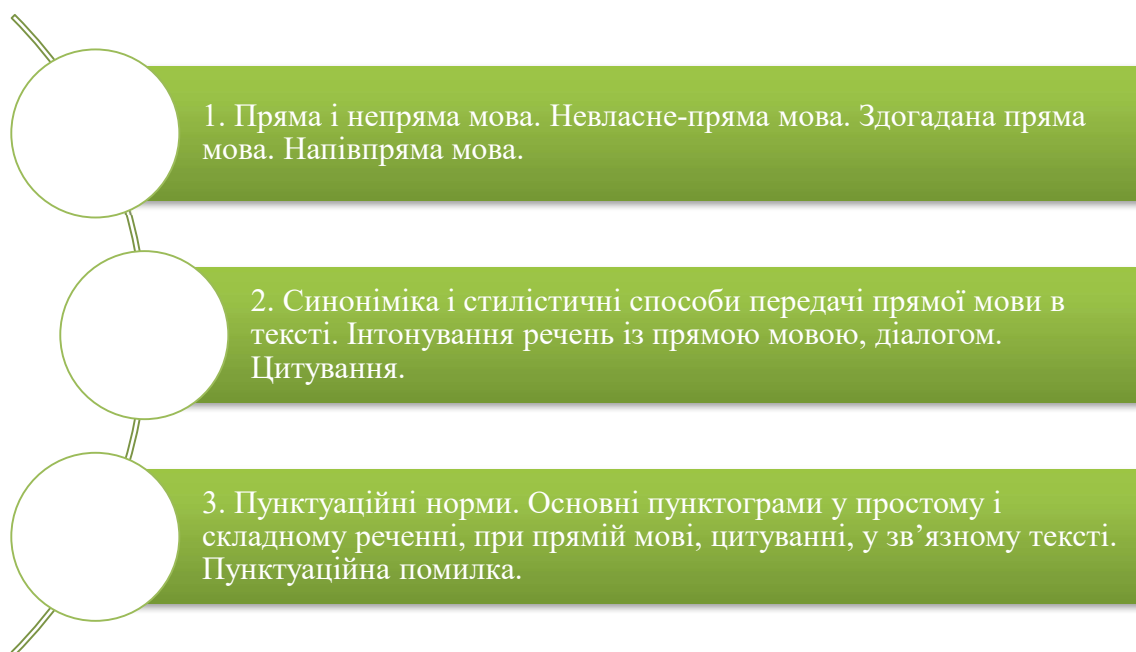
- 1) визначення відмінностей між різновидами чужої мови;
- 2) виразне прочитання речень із чужою мовою задля знаходження авторських слів та безпосередньої чужої мови;
- 3) пояснення уживаних розділових знаків або ж їх розставлення;
- 4) додаткове прочитання тексту, на основі якого створюють конструкції чужої мови;
- 5) перебудова речень з одного різновиду чужої мови в інший (наприклад: Перебудуйте речення з непрямою мовою на речення з прямою мовою та запишіть);
- б) виконання тестових завдань [86].

Інший підручник, що вже відповідає профільному рівню, – це «Українська мова. 11 клас», підготовлений авторським колективом на чолі з С. Караманом [84]. Підручник дійсно спрямований на учнів профільної школи, оскільки теми розгорнуті повністю відповідно до навчальної програми. Він допоможе узагальнити знання з української мови та оволодіти правилами ефективної комунікації. Учні під керівництвом вчителя будуть активно працювати над завданнями, а також опанувати матеріал самостійно, у парах чи групах.

Підручник правильно побудований із дидактичної точки зору. Із-поміж рубрик виокремлюємо такі: «Буду я навчатись мови золотої», «Практикум», «Спілкування», «Домашнє завдання», «Уживайте правильно», «Працюймо в групах» тощо. Більш того, завдання в підручнику поділяються на два види: побудовані на текстовому варіанті; побудовані за допомогою QR-кодів (за посиланням можна буде перейти до обговорення дискусійних проблем із

різними відомими науковцями, журналістами, учасниками наукових конференцій тощо).

Перевага цього підручника для профільного рівня полягає в тому, що в §39, §40 та §44 ґрунтовно висвітлено теоретичний та практичний матеріал про конструкції чужої мови. Розглянемо їх на *Рис. 3.5.* (за джерелом [84]).

Рис. 3.5. Теми підручника «Українська мова» профільного рівня

Навчальна книга містить низку завдань, що вимагають не тільки інформаційного та знанневого підґрунтя, але й логічного. Наприклад: Прочитайте. Випишіть із тексту цитати. Поясніть уживання розділових знаків [84].

Отже, за допомогою підручників рівнів стандарту та профільного під час вивчення конструкцій із чужою мовою учні набувають комунікативної компетентності. Проаналізовані підручники для 11 класів відповідають навчальним програмам, затвердженим МОН України [68; 69]. Методична система, що пронизує підручники, є чіткою, сучасною, здатною мотивувати учнів, відповідає актуальним вимогам, які висуває базова загальна середня освіта. Застосування чималої кількості загальнодидактичних та специфічних підходів під час розробки навчального матеріалу для учнів позначається на

широкому виборі вправ, якості ілюстративного матеріалу (схеми, таблиці, рубрики в блоках, зовнішнє оформлення матеріалу) тощо. Також враховано логічний та послідовний узаємозв'язок між усіма розділами, функціонально-стилістичний підхід та комплексне формування різних аспектів мовленнєвої діяльності, зокрема, акцентовано увагу на формуванні комунікативної компетентності.

3.4. Реалізація комунікативних умінь за допомогою конструкцій чужого мовлення в освітньому процесі

Методика навчання чужого мовлення задля формування комунікативної компетентності учнів у школі має важливе значення в контексті сучасного навчання. На уроках української мови формування комунікативної компетентності починається ще з початкової школи, а навчання конструкціям чужої мови – із 5 класу середньої школи, коли здобувачі освіти починають детально ознайомлюватися з особливостями цієї теми. У нашому дослідженні розроблено методику, спрямовану на формування навичок комунікації під час вивчення конструкцій чужого мовлення; джерельною базою слугують тексти сучасної жіночої прози. Під час розробки системи вправ враховано Державний стандарт мовної освіти та Програму з української мови для 11 класу (профільний рівень).

Створена нами методика реалізує такі принципи: науковості (проектне завдання); гуманізації та гуманітаризації; систематичності та послідовності; доступності; наочності (вправа 7); узаємозв'язку теоретичних концепцій і їх практичного застосування; упровадження міжпредметних зв'язків та їх реалізації (із літературою: проект «Помилки в мережі Інтернет»; творче завдання «Дізнаємося нове»; вправа 14); узаємозалежності освіти, виховання та розвитку; ситуативності; текстоцентризму; мисленнєво-мовленнєвої активності.

Говорячи про сучасні критерії мовної освіти, звертаємо увагу на такі прийоми та види робіт: дискусія, вправи, мозковий штурм, проектне навчання, інтерактивні завдання.

Вправа 1. Прочитайте речення вголос, зробіть висновок щодо інтонування прямої мови та слів автора. Як структурно організоване чуже мовлення? У чому полягає функція слів автора? Напишіть схеми до кожного речення з прямою мовою.

1. *Марко вмів цінувати її любов до ризику, її вміння покластися на долю, її талант сказати собі: «Усе вийде!»* (Є. Кононенко). 2. *– Ти їх не бійся, вони хороші люди, – сказала Маша. А потім трохи подумала, і додала: – не гірші за наших* (Є. Кононенко). 3. *Щоразу, переживаючи любовну пригоду і відчуваючи легке, або і сильне збудження при зустрічі із представником чи представницею протилежної статі, ми подумки питаємо себе: «Воно?» І в більшості випадків відповідаємо: «Не-а». А в тих нечисленних ситуаціях, коли навіть після вдвадцять заданого собі запитання серце ваше не перестає сполохано тріпотіти, і ви вже майже готові сказати: «О!», на вас знову опускається Його Величність сумнів, і ви відповідаєте: «А я знаю...»* (Н. Сняданко).

Вправа 2. Поставте при прямій мові (її взято в лапки) слова автора в усіх можливих позиціях. Як при цьому змінюється інтонація прочитаного та розділові знаки? Чи потрібно розширювати слова автора для їх гармонійного поєднання з прямою мовою?

1. *«Таким було останнє заняття з рідної мови! А ще був останній урок з рідної літератури! І на ньому Михайло Михайлович читав Шевченка!»*. Одна з колишніх учениць сказала (Є. Кононенко). 2. *«Ні, я зараз не перевірятиму ваших зошитів»*. Каже Степан Степанович (Є. Кононенко).

Вправа 3. Перепишіть речення, доставляючи потрібні розділові знаки при прямій мові.

1. *Хороший вчитель починає кожну нову тему з таблички множення часто повторювала наша математичка і намагалася бути послідовною у*

виконанні цього (Н. Сняданко). 2. У вашій країні не такою мірою заборонялася віра не здавався Івак, в якого прокинувся азарт дискусії до речі, в молоді роки я знав одну дівчину, яка їздила до Польщі до родичів іще за народної демократії, її випустили на 10 днів, то вона розповідала У них в церкві приймають в піонери! І дівчат одягають, як наречених! (Є. Кононенко). 3. Ніхто з нас, грішних, не відає, що ми діємо і навіщо як казав один мій знайомий (Н. Сняданко).

Вправа 4. Перебудуйте подані речення з прямою мовою на речення з непрямою. Укажіть на особливості перебудованих речень. Чи така трансформація можлива з комунікативного погляду в усіх запропонованих конструкціях?

1. – *То не пиши, – відказала жінка, – будеш іще багато років зі своєю правдою щоночі кидатися під колеса. А водії гальмуватимуть, і відтягуюватимуть тебе на тротуар. Не пиши, якщо боїшся розголошення* (Є. Кононенко). 2. – *Ти маєш трохи часу сьогодні ввечері? – запитала Меггі, коли настала п'ята. – Я би хотіла запросити тебе на вечерю у приємному товаристві. Сподіваюся, що приємному. – Вона таємниче посміхнулася* (Н. Сняданко).

Вправа 5. Порівняйте ту саму думку, передану прямою і непрямою мовою. Чим ці два способи передачі чужого висловлювання різняться між собою?

1. – *А що маю робити?! – сіла на постелі Василина, спросоння невинно закотивши догори очі.* 2. *Сіла на постелі Василина, спросоння невинно закотивши догори очі, й задумалась, що їй робити* (М. Матіос).

Вправа 6. Перебудуйте подані речення з непрямою мовою на речення з прямою. Укажіть на особливості перебудованих речень. Чи такий перехід з одного способу в інший можливий з комунікативного погляду в усіх запропонованих конструкціях?

1. *Мій лікар із відомчої поліклініки сказав, що до лікарні мені не треба, що там буде ще гірше* (Є. Кононенко). 2. *Ірочка відповіла, що тепер і сама*

люта на себе (Є. Кононенко). 3. А коли її питали, чи не підштовхне її завантаженість на роботі до ймовірних романтичних пригод її чоловіка в обідні перерви, вона відповідала, що вважає нижче власної гідності стежити за тим, що робить її чоловік під час своїх обідніх перерв (Є. Кононенко). 4. Я відповів, що не серджуся на неї (Є. Кононенко).

Вправа 7. Прочитайте речення. Визначте, які способи вжито для передачі чужого мовлення. За якими ознаками можна з'ясувати приналежність кожного речення до певного різновиду?

1. Проте Кирило знав точно: Німого не треба сердити чи лякати (М. Матіос). 2. Краще б ти не читала ніяких, і це було б о'кей. Навіщо ця брехня? Я брехав усе життя, але ж я, на відміну від тебе, лишився в цій країні, бо так вирішила доля. А ти здійснила свою мрію, дісталася далеких країв, яких я не побачив і не побачу. До країв, де, як кажуть тепер, панує свобода. То хто ж змушував тебе казати неправду? (Є. Кононенко).

Вправа 8. Прочитайте речення. Чи всі речення тут сказані від імені автора? Чи якийсь із них передає думку персонажа?

1. Зрештою, він прямо міг спитати її: то для тебе вже й не подія? Але ж от, він не може знайти слів, щоб правильно поставити питання: невже ти забула? Ні, не так: а чому ти мені про це не сказала відразу? Ні, не так: ти не хотіла псувати мені настрій згадкою про Марка перед дорогою? (Є. Кононенко). 2. А в сірому будинку на вулиці Толстого жила дівчина Ліля, моє перше кохання. Але мої батьки емігрували та розлучили мене з моєю Лілією. Де ти, Ліля? Чи ти й досі живеш у Місті сірих будинків? Чи перебралася в якийсь інше? І чому тебе немає в Мережі? Чи ти там є під чужим іменем? (Є. Кононенко).

Вправа 9. «Пунктуаційний практикум».

Уявіть себе редактором. виправте помилки в реченнях.

– А що маю робити?! сіла на постелі Василина, спросоння невинно закотивши догори очі, – І я тяжко Андрія носила, а твоя мама-небіжка дуже мене жалувала?! Та мені очі вилазили коло того дурного сапаня,

дитина вже просилася на світ Божий, а мама казали – «Гай, ще сапаємо два рядочки, та й буде. Все'єдно сапаєш не так, як треба. А як треба, неню? – питала. А вона – Не знаю, як, але не так, як треба. Отак було. Що, забув, як наш Андрій у гарбузинні родився? (М. Матіос).

Вправа 10. Укажіть на характерні ознаки тематичної мови в запропонованих реченнях.

1. *Мовчазні лікарі, до яких він час від часу навідувався, оглядаючи його, ставили лише питання стосовно його здоров'я, ніколи не підтримували приватних розмов (Є. Кононенко).* 2. *Він провів із Іваном основний інструктаж стосовно нерозголошення, і Іван підписав не один десяток сторінок, де зобов'язався зберігати мовчання про все, що бачив і чув (Є. Кононенко).* 3. *І на вашій сторінці вже давно висить інформація про цю виставку у Варшаві (Є. Кононенко).* 4. *Але спершу треба писати про цю буремну епоху, в яку всім нам пощастило жити (Є. Кононенко).* 5. *А в Київській квартирі цієї миті так само не сплять і також говорять про минуле (Є. Кононенко).* 6. *Рівнянські вороки переказують усякі дрібниці про любителів полювання (М. Матіос).*

Вправа 11. Знайдіть речення з тематичною мовою та речення з вільною прямою мовою.

1. *Але спершу треба писати про цю буремну епоху, в яку всім нам пощастило жити! (Є. Кононенко).* 2. *В українській нації є три комплексні проблеми, прочитала я колись не пам'ятаю, чиє саме і в якій в газеті – це відродження української нації, відродження української мови і відродження української державності (Н. Сняданко).* 3. *Мати дуже пишалася своїм молодшеньким, і не давала йому одружитися, мовляв, він усім зобов'язаний їй, яка народила його за таких тяжких умов і сама піднімала його без батька, який загинув на війні (Є. Кононенко).* 4. *Мало не до бійки дійшло, коли Чев'юки всі в один голос сварилися, хто має дотримувати Дмитрика (М. Матіос).* 5. *Валерій так і не згадав, хто дав йому телефон учителя, але добре пам'ятав, як домовлявся з ним (М. Матіос).*

Вправа 12. Кросворд «Знайди слово».

Перед вами угорський кросворд (філворд). Спробуйте доповнити речення та знайти пропущені слова в кросворді. Слова розташовані горизонтально та вертикально, читаються тільки зліва направо та зверху вниз.

С	О	Е	Н	И	М	В	У	И	В	Н	Р	М	С	А	Н
О	П	Р	Я	М	А	І	Ф	К	У	І	Б	Ю	В	Й	Е
Р	І	М	Д	А	Л	Є	Ч	У	Ж	А	Л	Б	А	Ц	П
С	Л	О	В	А	А	В	Т	О	Р	А	И	Ь	А	О	Р
К	Р	П	С	П	П	Є	П	Р	О	Л	Ш	Д	Н	Ш	Я
К	Ц	Л	Ч	У	К	Ж	Л	Л	Г	К	В	П	Х	А	М
Л	Й	Ж	З	Н	И	Ш	А	Н	Л	Й	К	А	І	С	А
Я	Ф	Н	Е	В	Л	А	С	Н	Е	П	Р	Я	М	А	Б

1. Слова та фрази інших осіб передаються безпосередньо, без переформулювання або посередництва автора тексту в ... мові.
2. Чуже мовлення, що передається недослівно.
3. Висловлювання у вигляді коментаря, що доповнює чийось думку.
4. Спосіб передачі чужої мови, за яким автор зображує внутрішнє мислення та мовлення персонажа твору крізь призму власної оповідної манери.
5. Розділовий знак при прямій мові.
6. Мова, яка належить комусь.
7. Такий спосіб передачі чужої мови, що поєднує одночасно особливості прямої та непрямої мови. Вправа

13. «Лінгвістичне дослідження».

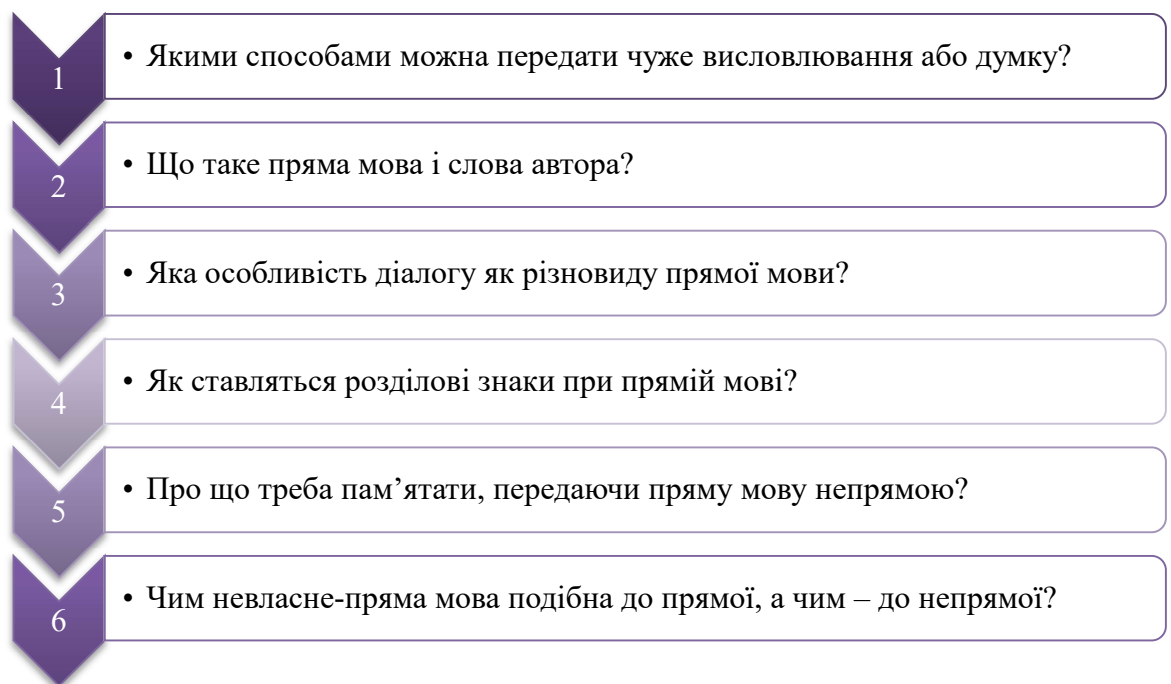
Підготуйте мінідоповідь на 5 хвилин із теми «Мовний мандрівник: Відкриття чудес чужої мови в сучасній українській жіночій прозі». Скористайтеся науковими мовознавчими працями 2019–2022 років на сайті “Google Академія” для пошуку інформації про чуже мовлення (пряма мова, непряма мова, невласне-пряма мова тощо). Зверніть увагу на те, який

різновид чужої мови найчастіше використовують сучасні письменниці у своїх літературних творах. Спробуйте подумати, чому саме той чи той різновид посідає певне місце.

Творче завдання «Дізнаємося нове». Підготуйте інформаційний виступ «Сучасна жіноча проза кінця XX – початку XXI століття». Використайте крилаті вислови – речення із прямою мовою.

Це завдання передбачає формування комунікативної компетентності учнів, оскільки учні повинні структурувати, представити та поінформувати клас про літературний напрямок. Таке завдання передбачає не тільки розвиток комунікативних навичок (знання культури спілкування та її норм; вихованість; застосування правил ефективного спілкування; уміння слухати співрозмовника), але й ораторських та аналітичних (аналізувати почуту інформацію; візуалізувати інформацію; вирішувати проблемні ситуації). Конструкції чужої мови допомагають учням висловлювати власні думки не тільки від свого імені, а й передавати чужі.

Запитання і завдання для повторення будуть доцільними по закінченню теми для закріплення знань, особливо перед написанням контрольної роботи, див. *Рис. 3.6.*

Рис. 3.6. Запитання для повторення з теми «Чуже мовлення»

Проект «Помилки в мережі Інтернет»

Знайдіть оприлюднене в письмовій формі інтерв'ю сучасних письменниць, які працюють у жанрі жіночої прози. Проаналізуйте структурне та пунктуаційне оформлення конструкцій чужої мови. З'ясуйте, чи є помилки в них. У форматі доповіді або презентації представте ваш аналіз цього завдання та поділіться своїми враженнями від прочитаного, використовуючи конструкції чужої мови.

Під час вивчення тем, пов'язаних із теорією репрезентології, маємо звернути увагу на широкі можливості, які відкриває прийом «мозковий штурм». Учні в групах генерують ідеї та питання щодо того, як можна застосовувати знання про конструкції чужої мови для покращення власного мовлення. Вони обговорюють, як використовувати ці знання в навчанні, на письмі та, звичайно, під час комунікації.

Вибір на уроках української мови методу дискусії виправданий. Це можуть бути такі його види: круглий стіл, форум, міжгрупове обговорення. Пропонуємо орієнтовні теми: «Пряма мова VS. Непряма мова: яка більш ефективна форма комунікації?», «Етика використання непрямої мови в журналістиці та медіа: де межа між інформацією та перекрученням фактів?», «Непряма мова у літературі: як вона допомагає авторам передати глибокий зміст?» тощо.

Безперечно, рефлексія обов'язкова на уроках з цієї теми, як, власне, й на інших заняттях. Пропонуємо низку питань, над якими учні зможуть подумати та висловитися наприкінці уроку:

- Чому важливо розрізнати пряму і непряму мову?
- Які ситуації вимагають використання непрямої мови?
- Які переваги та недоліки використання невласне-прямої мови?
- Як ви використовуєте ці конструкції в повсякденному житті?
- Як можна застосовувати різні способи передачі чужої мови задля ефективнішої комунікації?

Сьогодні в освітньому просторі чільне місце посідає потреба впровадження новітніх технологій в умовах дистанційного навчання. Уроки, порівняно з традиційними, змінюються. Запам'ятовування інформації учнями відбувається через інтерактивні схеми, відео, їхнє мислення стає «кліповим». Учителі мають спонукати здобувачів освіти до навчання, викликати в них інтерес до пізнання нового та цікавого. Перш за все уроки мають бути жвавими, а інтерактивні технології на них – обов'язковими. Наприклад, інтерактивний сайт «LearningApps» дозволяє вчителю самостійно розробити вправи до своїх уроків за різними темами. На ньому зібрано багато безкоштовних шаблонів (кресворди, відповідності, пазли; завдання, де потрібно вставити пропущені слова тощо), а також є вже готові ігри. Вправи можуть різнитися ступенем складності та обсягом.

Цікаво, але не досить легко для вчителів-новачків проводити уроки онлайн за допомогою дошки «MIRO». Дуже зручно, що доступ можна надати учням, які одразу під час уроку виконують завдання, а результати вчитель та інші учні бачать у реальному часі. На жаль, ресурс має обмеження щодо створення безкоштовних дошок. Вихід є – створювати нескінченну кількість дошок у межах однієї, оскільки розміри полотна для однієї дошки не обмежені.

Картки «QUIZLET» забезпечують перевірку знань дітей у дистанційному форматі. Наприклад, учитель створює такі флешкартки, аби перевірити теоретичні знання учнів. Для цього необхідно розробити кілька варіантів, із яких учень зможе обрати лише один правильний. Зорова пам'ять у сучасних школярів розвинена добре, тому, граючись, вони запам'ятовують, точніше – зором закарбовують, а згодом відтворюють ці знання.

Отже, для формування комунікативної компетентності під час вивчення конструкцій чужого мовлення на матеріалі жіночої прози письменниць-сучасниць учителі використовують незвичайні, різні види роботи. Розширення знань учнів про будову, функціонування та різновиди чужого мовлення дозволяє формувати комунікативні навички, з успіхом застосовувані задля забезпечення потреб спілкування в житті.

Висновки до третього розділу

Підхід, спрямований на розвиток компетентностей, передбачає визначення навчальних цілей, створення змісту, методів та підходів до навчання української мови. Ключовими поняттями компетентнісного підходу є терміни «компетенція» і «компетентність», які використовуються у взаємодії, але з диференціацією значення. Компетенція – це заздалегідь встановлена соціальна норма або вимога до освітньої підготовки учня, необхідна для якісного і результативного виконання ним певної суспільно-важливої діяльності в конкретній галузі, а компетентність – це особистісна якість, що може бути інтегрованою та сформованою в процесі соціалізації.

Сьогодні для успішного здобувача освіти важливо не лише оволодіти мовними навичками, але й опанувати мистецтво ефективної комунікації, а це означає набути загальної комунікативної компетентності. Успішність комунікативних актів (спонтанних розмов чи запланованих презентацій) прямо залежить від здатності мовця зацікавити співрозмовників. Тож уміння висловлюватися правильно, лаконічно та чітко свідчить про високий рівень сформованої мовної особистості.

Комунікативна компетентність залишається надзвичайно важливим і актуальним складником навчання української мови. Вона є ключем до ефективного спілкування та успішного досягнення комунікативних цілей, які стають вкрай затребуваними в сучасному світі. Підкріплення до формування цього аспекту таких додаткових засобів, як підручників рівня стандарту чи профільного рівня, слугує ефективним знаряддям формування комунікативних компетентностей, зокрема, у процесі вивчення конструкцій з чужим мовленням.

Основні аспекти, на які варто звернути увагу під час використання підручників з української мови, це їхня відповідність затвердженим програмам, чітка та сучасна методична система, що мотивує учнів та відповідає сучасним вимогам базової загальної середньої освіти, а також

багатий набір дидактичних підходів та завдань, спрямованих на формування комунікативної компетентності.

Учителі використовують різноманітні методи та завдання на уроках української мови задля формування комунікативних навичок учнів на матеріалі творів сучасних письменниць, які пишуть у жанрі жіночої прози. Це дозволяє здобувачам освіти практично освоювати конструкції чужого мовлення та застосовувати їх під час спілкування в реальному житті. Важливо продовжувати вдосконалювати методи навчання та робити акцент на практичному застосуванні знань у реальних комунікативних ситуаціях, щоб випускники ЗСО змогли ефективно комунікувати та раціонально використовувати мовні ресурси з прагматичною метою.

ВИСНОВКИ

У сучасній мовознавчій науці важливим є розуміння формування та функціонування репрезентологічних структур, серед яких виокремлюють п'ять способів передачі чужого мовлення: пряму мову, непряму мову, невласне-пряму мову, тематичну мову, вільна пряму мову.

На глибинному рівні тексту помітно, що втручання жінки-письменниці в канву творчого літературного виробу відображене як внутрішньо, так і зовнішньо, із певними лексичними, синтаксичними та стилістичними особливостями живої мови. Розгляд гендерного аспекту в літературних текстах дозволяє краще розкрити мовне вираження авторів та персонажів.

Пряма мова дозволяє зберегти стиль та індивідуальність мовця, указати на окремі риси персонажів, здійснити їхню мовленнєву характеристику. Вона сприяє передачі емоційності та ситуативності висловлювань, надає тексту неповторності, оскільки базується на прямому висловлюванні інформації.

Непряма мова – це важливий інструмент для передачі змісту повідомлення без прямого цитування, тобто він позбавлений індивідуальних особливостей мовлення. Сучасні письменниці використовують цей спосіб для компактного та економного вираження ключових аспектів висловлювань персонажів своїх творів залежно від статі та комунікативних завдань. Зовнішньо цей спосіб передачі чужого мовлення реалізується підрядним реченням, де головна частина містить слова, що вказують на когнітивні процеси мовця.

Невласне пряма мова здатна зберігати особливості живого мовлення персонажа, практично не відрізняючись від прямої мови. Письменники часто використовують цей спосіб для конструювання монологів, роздумів та оповідей дійових осіб у художніх творах. Це особливо характерне для жіночої прози, де невласне пряма мова застосовується для надання оповіді більшої емоційності, емотивності та експресивності. Більш того,

письменниці-сучасниці відтворюють за допомогою невластне прямої мови внутрішні думки персонажів та поєднують їх із власними.

Тематична та вільна пряма мова є синкретичними засобами передачі чужого мовлення, вони знаходяться на периферії прямої та непрямой мови. У сучасній жіночій прозі рідко використовується тематична мова, яка лише називає предмет чужого мовлення, а пряме мовлення залишається без значних змін у структурі або стилі речення. На відміну від цього, вільна пряма мова представлена ширше, оскільки відкриває можливості для додумування, що, власне, притаманне жіночій комунікації, особливо, коли потрібно передати чужу думку засобами репрезентології.

Учені, які працюють у галузі лінгвістичної педагогіки, наголошують на актуальності компетентісно орієнтованої методики навчання української мови, практично простежують реалізацію «мовного прориву» в українській освіті. Одним із важливих напрямків є покращення навичок спілкування учнів та учениць у профільній школі.

Сьогодні для успішних учнів важливо не лише опанувати мовні навички, але й набути загальної комунікативної компетенції. Успіх у комунікативних актах, які можуть бути як спонтанними розмовами, так і запланованими обговореннями, безпосередньо залежить від здатності мовця привернути увагу співрозмовників. Тому вміння виражати свої думки точно, лаконічно та чітко свідчить про високий рівень мовної особистості.

Комунікативна компетенція залишається ключовим елементом у навчанні української мови. Вона є необхідною для ефективного спілкування та досягнення комунікативної мети, що надзвичайно важливо в сучасному світі. Підкріплення формування цього аспекту за допомогою таких додаткових інструментів, як підручники стандартного та профільного рівнів, є ефективними засобами розвитку комунікативної компетенції. Натомість комунікативна компетентність є сукупністю особистісних якостей учнів, вона складається з ціннісно-сміслових понять, знань, умінь, навичок та здібностей, які формуються через їхню діяльність у конкретній соціальній та

особистісній сфері життя. Уважаємо, що комунікативна компетентність виникає як результат використання комунікативної компетенції в практичних ситуаціях. Перший термін включає в себе готовність виконувати поставлені завдання і враховує індивідуальні особливості учня.

Під час використання підручників з української мови важливо звертати увагу на їхню відповідність затвердженим навчальним програмам, сучасну методичну систему та наявність мотивуючих завдань, які відповідають сучасним вимогам базової загальної середньої освіти. Крім того, важливо використовувати різноманітні підходи та завдання для удосконалення комунікативної компетенції.

Учителі української мови використовують різні методи та прийоми («взаємоопитування», «запитання-відповідь», «мікрофон», «асоціативний куш», «незакінчене речення», метод тестів, «знайди помилку», «мозковий штурм» та інші), а також завдання на уроках для розвитку комунікативних навичок за допомогою ілюстративного матеріалу сучасної жіночої прози. Це дозволяє учням практично розрізняти конструкції чужої мови та використовувати їх у реальних комунікативних ситуаціях.

Уважаємо компетентнісно орієнтовану методику навчання української мови учнів та учениць профільної школи за допомогою конструкцій чужого мовлення перспективною, особливо коли освітній процес вибудовується на гендерних психологічних засадах. Важливо надалі вдосконалювати методи навчання та акцентувати на практичному застосуванні знань у реальних комунікативних ситуаціях, аби учні старших класів могли ефективно спілкуватися та раціонально використовувати мовні ресурси з прагматичною метою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аносова А. В. Формування комунікативної культури старшокласників як науково-педагогічна проблема. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*: зб. наук. праць. 2010. Вип. 14. С. 19–27.
2. Антонов О. В. Комунікативні стилі персонажного мовлення : лінгвопрагматичний та соціолінгвістичний аспекти (на матеріалі сучасної американської драми) : дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.04. Житомир. 2016. 227 с.
3. Бакум З. Навчання української мови в старшій школі: реалії та перспективи. *Рідна школа*. 2010. Вип. 7–8. С. 57–60.
4. Бакум З. П., Пальчикова О. О. Елітарна мовна особистість учнів та учениць профільної школи філологічного напрямку: теорія і практика формування. *Сучасні тенденції методики навчання: мовно-літературна царина* : колективна монографія / за заг. ред. проф. З. П. Бакум. Кривий Ріг, 2023. С. 7–36.
5. Башкирова О. Художня репрезентація фемінної і маскулінної тілесності в сучасній українській романістиці. *Філологічний дискурс*. 2018. Вип. 7. С. 21–32.
6. Бехта І. А. Внутрішнє мовлення в сучасній англійськомовній художній прозі. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Соціальні комунікації*. Вип. 4. 2019. С. 11–17.
7. Бехта І. А. Невласне-пряма мова в структурі жанру малих форм (на матеріалі американського – «short story» ХІХ–ХХ століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 – германські мови. Львів, 1993. 188 с.
8. Бірюк Л. Я. Формування комунікативної компетентності майбутнього вчителя початкових класів: лінгводидактичні основи. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Глухів, 2015. Вип. 42. С. 15–162.

9. Бондаренко Н. Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу. *Дивослово*. 2013. Вип. 12. С. 1–18.
10. Буць Ж. В. Особливості гендерної диференціації у сучасній французькій жіночій прозі (на матеріалі роману Т. де Росне «Le dîner des ex»). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 4 (72), грудень. С. 78–81.
11. Васьківська Г. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 1 (1). С. 33–38.
12. Васьківська Г. Формування комунікативної компетентності старшокласників на основі засвоєння знань про людину. *Наука у школі*. 2012. № 2. С. 52–57.
13. Васьківська О. Формування комунікативної компетентності старшокласників у процесі діалогічного спілкування. *Молодь і ринок*. 2016. Вип. 11–12. С. 168–171.
14. Гаєвська О. В. Феміністична і жіноча проза в українській літературі кінця ХІХ – початку ХХ століття. *Літературознавчі студії*. Вип. 56(2). 2019. С. 33–38.
15. Герета Н. М. Діалог як складник чужого мовлення. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. Вип. 2. С. 72–78.
16. Герета Н. М. Невласне-пряма мова в ідіостилі М. Стельмаха. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Брама–Україна, 2006. Вип. 3. С. 255–261.
17. Гладких Г. В., Шаров С. В. Напрями формування комунікативної компетентності студентів. *Теорія та методика навчання (з галузей знань)*. Вип. 11. 2019. С. 70–74.

18. Голуб Н. Підходи до навчання української мови в основній школі. URL : https://core.ac.uk/display/32308755?utm_source=pdf&utm_medium=banner&utm_campaign=pdf-decoration-v1. (дата звернення : 15.05.2023).
19. Голуб Н. Б. Концептуальні засади сучасної методики навчання української мови в загальноосвітній школі. *Український педагогічний журнал*. 2015. Вип. 1. С. 107–118.
20. Горошкіна О. Особливості використання інтерактивних методів на уроках української мови. *Українська мова і література в школі*. 2013. Вип. 3 (105). С. 7–10.
21. Горошкіна О. Роль шкільного підручника в реалізації компетентнісного підходу до навчання української мови учнів ліцею. URL : <http://surl.li/mgqvuy> (дата звернення: 25.05.2023).
22. Горошкіна О. М. Мета і завдання компетентнісно орієнтованої методики навчання української мови учнів ліцею на рівні стандарту. *Концептуальні засади компетентнісного навчання української мови: зб. матеріалів. кругл. ст., присвяч. пам'яті проф. Біляєва О. М. (м. Київ, 15 берез. 2019 р.)*. Київ : Наук. думка, 2019. С. 24–27.
23. Груба Т. Л. Методика формування мовної особистості старшокласника на уроках української мови (профільний рівень) : дис. ... док. пед. наук : 13.00.02. Рівне, 2019. 524 с.
24. Гут. Н. Діалог як форма передачі чужої мови в художньому тексті. 2011. URL : https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/1001/1/dialog_v_hud_tekst.pdf. (дата звернення: 13.06.2023).
25. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: затв. постановою Кабінету Міністрів від 30.09.2020 р. № 898. URL : https://osvita.ua/legislation/Ser_osv/76886/ (дата звернення: 04.05.2023).
26. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови : підруч. Київ: Академія, 2010. 192 с.
27. Дубінська А. В. Спільні та відмінні риси мовленнєвої поведінки персонажів чоловіків та жінок в англomовній прозі ХХ – ХХІ століть. *Збірник*

наукових праць молодих вчених Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2018. Вип. 9. С. 15–16.

28. Загальноєвропейські Рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання. Київ : Ленвіт, 2003. 273 с.

29. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови : теоретико-прикладний аспект. Brno : Masarykova univerzita, 2013. С. 147–157.

30. Замкова Т. В. Внутрішнє мовлення як вияв невластивості прямої мови. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10 : Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. Вип. 3. С. 103–110.

31. Ільчук В. В. Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності в процесі вивчення української мови професійного спілкування. *Інноваційний шлях розвитку сучасної філологічної науки в Україні та країнах ЄС* : колективна монографія. Рига : Baltija Publishing, 2021. С. 203–220.

32. Кардаш Л. В. Специфіка монологічного мовлення: психологічний та лінгвістичний аспекти. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 57. С. 54–58.

33. Карнегі Д. Як завойовувати друзів та впливати на людей. Харків : КЗ Промінь, 2007. 560 с.

34. Козуб Л. Лексико-стилістичні засоби передачі чужого мовлення. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Київ, 2018. Вип. 20. Т. 1. С. 78–81.

35. Колесник Л. Ф. Формування стратегічних комунікативних компетентностей у процесі вивчення стилістики української мови. URL : <http://library.uipa.edu.ua/images/data/zbirnik/32-33/11klfsul.pdf> (дата звернення: 16.05.2023).

36. Колоїз Ж. В. Конструкції з чужою мовою в науковому тексті. *Розвиток промисловості та суспільства* : матеріали міжнародної науково-технічної конференції. Кривий Ріг, 2016. Т. 2. С. 115–116.
37. Кравець В. П., Говорун Т. В., Кікінежді О. М. Гендерні дослідження : прикладні аспекти : монографія. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2013. 448 с.
38. Крижановська В. П. Типи невласне-прямої мови у німецькомовній новелі. *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Філологічні науки*. 2012. Вип. 29 (2). С. 208–210.
39. Кузнецова І. Особливості гендерної характеристики персонажів та гендерні характеристики автора. *Волинь-Житомирщина : Історико-філологічний збірник з регіональних проблем*. 2002. Вип. 9. С. 176–181.
40. Кулик О. Д. Місце мовленнєвого розвитку в структурі комунікативної компетентності школярів. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія Педагогічні науки*. 2018. Вип. 1. С. 78–82.
41. Кучеренко І. А. Теоретичні і методичні засади сучасного уроку української мови в основній школі : монографія. Умань : ФОП Жовтий О. О. 2014. 409 с.
42. Кучерук О. А. Лінгводидактичні засади формування комунікативної компетентності учнів основної школи. *Вісник Прикарпатського університету*. 2013. Вип. XLIX. С. 184–189.
43. Кучерук О. А. Методи формування комунікативної компетентності в процесі дидактичного дискурсу. *Вісник Житомирського державного університету. Педагогічні науки*. 2010. Вип. 53. С. 77–81.
44. Кучерук О. А. Система методів навчання української мови в основній школі: теорія і практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ імені І. Франка, 2011. 420 с.

45. Левченко Т. М., Чубань Т. В. Формування комунікативної компетентності у профільному навчанні. *Педагогічка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021. Вип. 77. С. 14–18.

46. Ликова К. І. Гендерний аспект лінгвістичних досліджень художнього тексту. *Науковий журнал Львівського державного університету безпеки життєдіяльності «Львівський філологічний часопис»*. 2019. Вип. 6. С. 144–147.

47. Літературознавчий словник-довідник / редкол. : Р. Т. Гром'як та ін. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.

48. Лопухівська А. Розвиток соціально-комунікативної компетентності учнів сільської школи в умовах профільного навчання. *Педагогічні інновації у фаховій освіті*. Ужгород, 2015. Вип. 1 (6). С. 249–254.

49. Лушпай Н. Л. Формування комунікативної компетентності учнів на уроках української мови та літератури. *Обрії педагогічних знань: теорія, новації, практика* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 9 черв. 2020 р.). Миколаїв : Центр прогресивної освіти «Генезум», 2020. С. 127–130.

50. Малюга Н. Невласне пряма мова і форми її вираження у прозі М. Коцюбинського. *Мандрівець*. 2003. Вип. 6. С. 44–49.

51. Мамчур Л. Комунікативна компетентність особистості: її роль і значення в успішному спілкуванні. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2019. URL : <http://znp.udpu.edu.ua/article/view/187078>. (дата звернення: 16.05.2023).

52. Мамчур Л. І. Пріоритетна роль комунікативної компетентності у формуванні мовної особистості учня сучасної школи. *Наукові записки. Серія «Філологічна»*. 2013. Вип. 40. С. 155–159.

53. Мамчур Л., Кучеренко І. Компетентнісна спрямованість – пріоритетний напрям мовної освіти ХХІ століття. *Філологічний часопис*. 2015. Вип. 1. С. 168–175.

54. Михайлик Т. М. Формування комунікативних компетентностей учнів на уроках української мови та літератури. *Методика викладання*

української мови в сучасній школі: теорія та практика : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 31 берез. 2020 р.). Харків : Центр прогресивної освіти «Генезум», 2020. С. 41–45.

55. Міняйло Н. В. Стилїстика роману О. Солженїцина «У колї першому» : вільний непрямий дискурс : дис. ... докт. філос. : 035. Харків. 2021. 253 с.

56. Мукатаєва Я. В. Різновиди чужої мови у романі Й. В. Гете «Страждання юного Вертера». *Нова філологія*. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. Вип. 68. С. 62–66.

57. Нера Н. Я. Гендерний аспект невласне-прямого мовлення в англomовному художньому дискурсі (на матеріалі жіночої прози першої половини ХХ столїття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04. Львів, 2016. 220 с.

58. Окуневич Т. Комунікативна основа навчання учнів української мови. *Матеріали ХХХІІІ Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції «Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку»* : зб. наук. праць. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 33. С. 143–146.

59. Окуневич Т. Формування комунікативної компетенції учнів засобами рідної мови. *Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 2. С. 123–127.

60. Омельчук С. Сучасна українська лїгводидактика: норми в термінології і мовна практика фахівців : монографія. Київ : Видавничий дїм «Києво-Могилянська академія», 2019. 356 с.

61. Пентилюк М. І., Горошкіна О. М., Нікітіна А. В. Концепція профільного навчання української мови в 10-12 класах. *Таврійський вісник освіти*. Херсон, 2007. С. 50–61.

62. Пискач О. Д. Структурно-семантичний аналіз слів автора при прямій мові (на матеріалі збірки Івана Яцканина «Дерев'яний смуток»). *Scientific Collection «InterConf»*. 2021. Вип. 48. С. 522–530.

63. Пінчук В. Невласне пряма мова в повісті В. Близнеця «Звук павутилки». *Актуальні проблеми філології* : зб. наук. праць. 2010. Вип. 9. С. 142–145.

64. Плющ М. Я., Бевзенко С. П., Грипас Н. Я та ін. Сучасна українська літературна мова : підручник. Київ : Вища шк, 2005. 430 с.

65. Пономарів О. Д., Різун В. В., Шевченко Л. Ю. Сучасна українська мова : підручник. Київ : Либідь, 2008. 488 с.

66. Практикум з методики навчання української мови в загальноосвітніх закладах: модульний курс : посіб. для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентилюк. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

67. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 07. 06 2017 № 804. 91 с.

68. Програма Українська мова. Для профільного навчання учнів загальноосвітніх навчальних закладів: 10–11 класи / Л. Мацько та ін. : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 07.06.2017 № 804. 84 с. URL : <https://osvita.ua/school/program/program-10-11/58818/> (дата звернення: 04.05.2023).

69. Програма Українська мова: 10–11 класи. Рівень стандарту / Голуб Н. Б. та ін. : затв. Наказом Міністерства освіти і науки України від 23.10.2017 №1407. 42 с. URL : <https://undip.org.ua/library/ukrainska-mova-10-11-klasy-navchalna-prohrama/> (дата звернення: 03.05.2023).

70. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 3143-IX : станом на 10 червня 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 15.07.2023).

71. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16.01.2020 р. № 3051-IX : станом на 11 квітня 2023 р. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (дата звернення: 15.07.2023).

72. Радкевич В. Особливості діалогів у міжгендерному спілкуванні персонажів (на матеріалі англomовної прози авторів-чоловіків та авторів-жінок). *Актуальні питання іноземної філології. Науковий журнал*. 2017. Вип. 6. С. 138–145.

73. Савчук О. Ю., Савчук С. Г. Формування комунікативних компетентностей учнів початкової та середньої школи на уроках української мови. *Реалії та перспективи розвитку сучасної освіти: із досвіду роботи українських вчителів* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Житомир, 08 липня 2020 року). Житомир : Центр прогресивної освіти «Генезум», 2020. С. 88–91.

74. Салата І. А., Євтушенко Н. І. Формування мовної особистості учнів на уроках англійської мови у профільній школі в умовах дистанційної освіти. *Сучасні тенденції методики навчання: мовно-літературна царина* : колективна монографія / за заг. ред. проф. З. П. Бакум. Кривий Ріг, 2023. С. 97–134.

75. Сукаленко Т. М., Новохатько О. О. Гендерні аспекти комунікації. *Національний університет державної податкової служби України*. 2015. С. 283–290.

76. Тебешевська-Качак Т. Б. Художні особливості жіночої прози 80–90-х рр. ХХ століття : монографія. Тернопіль : Навчальна книга – Богдан, 2009. 192 с.

77. Тихоновська Г. С. Гендерний аспект вживання непрямих мовленнєвих актів (на матеріалі сучасної англійської художньої прози). *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. Миколи Гоголя. Сер.: Філологічні науки*. 2014. Кн. 2. С. 245–247. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzfn_2014_2_50 (дата звернення: 03.06.2023).

78. Токарева Т. С. Стилiстичні можливості прямої та непрямi мови у художніх творах. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. 2022. Вип. 203. С. 53–60.

79. Торчинська Н. М. Монолог як об'єкт дослідження сучасної лінгвістики. *Записки з українського мовознавства*. 2019. Вип. 26 (1). С. 338–346.
80. Торчинська Н. М. Термінологічне мікрополе на позначення складників синтаксичних структур у репрезентології. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства*. 2009. С. 223–225.
81. Угненко К. С. Пряма мова як засіб експресивного синтаксису в романі Ю. Яновського «Вершники». *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки». Мовознавство*. 2011. Вип. 11. С. 145–149.
82. Українська мова : Енциклопедія / редкол.: Русанівський В. М. та ін. 2-ге вид., випр. і доп. Київ : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
83. Українська мова: 5–9 класи. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання (зі змінами, затвердженими наказом МОН України від 07.06.2017 № 804). URL : <https://osvita.ua/school/program/program-5-9/56134/> (дата звернення: 15.05.2023).
84. Українська мова (профільний рівень) : підруч. для 11 кл. закл. загал. серед. освіти / за ред. С. О. Караман та ін. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 272 с.
85. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. загал. серед. освіти / за ред. О. Глазова. Харків : Вид-во «Ранок», 2019. 224 с.
86. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. заг. серед. освіти / за ред. О. Заболотний, В. Заболотний. Київ : Генеза, 2019. 240 с.
87. Українська мова (рівень стандарту) : підруч. для 11 кл. закл. серед. освіти / за ред. О. М. Авраменка. Київ : Грамота, 2019. 208 с.
88. Хамедова О. Новелістика Євгенії Кононенко: урбаністичний фемінізм як наратив. *Проблеми ідентичностей у сучасній українській літературі: виміри «Коронації слова»* : монографія / за ред. Н. І. Богданець-Білоskalенко, О. О. Бровко. Чернівці : Видавничий дім «Букрек», 2018. С. 113–120.

89. Хома Т. В. Комунікативна компетентність, її складові. *Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»*. 2018. Вип. 1 (7). С. 203–206.

90. Швець О. В. Невласне пряме мовлення як засіб екстеріоризації внутрішнього мовлення дійових осіб. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2019. Вип. 42. С. 168–171. URL : http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v42/part_1/40.pdf (дата звернення: 07.06.2023).

91. Шевчук З. С. Вербалізація мовного портрета жінки (на матеріалі сучасної української жіночої прози) : дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.01. Луцьк. 2017. 135 с.

92. Шитик Л. Синкретизм конструкцій із чужою мовою. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 229–237.

93. Шитик Л. В. Синкретизм способів передавання чужої мови в ідіостилі Степана Процюка. *Linguistic Bulletin*. 2017. С. 15–23.

94. Школяр Н. Гендерна ідентичність мовної особистості (на матеріалі американських жіночих прозових творів кінця ХІХ ст.). *Науковий вісник Чернівецького університету : Германська філологія*. 2011. Вип. 535. С. 170–179.

95. Яремко М. В. Стилiстичні особливості непрямi мови в романi Роберта Вальзера «Помiчник». *Нова фiлологiя*. 2020. Вип. 2 (80). С. 339–344.

96. Bucholtz M. Theories of discourse as theories of gender: discourse analysis in language and gender studies. *The handbook of language and gender*. 2003. P. 43–68.

97. Kendall Sh., Tanner D. Discourse and gender. *The handbook of Discourse Analysis. Second Edition*. 2015. P. 640–660.

98. Romaine S. Variation in language and gender. *The handbook of language and gender*. 2003. P. 98–118.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кононенко Є. Симбалайн. *Повість, новели, поезії*. Львів : Кальварія, 2015. 160 с.
2. Кононенко Є. Останнє бажання. *Роман*. Львів : Вид-во Анетти Антоненко, 2015. 136 с.
3. Матіос М. Майже ніколи не навпаки. Львів : Піраміда, 2011. 176 с.
4. Матіос М. Солодка Даруся: драма на три життя. Львів : Піраміда, 2004. 174 с.
5. Сняданко Н. Колекція пристрастей. Харків : Фоліо, 2008. 287 с.

Конспект уроку

Тема: Розділові знаки при прямій мові

Тип уроку: урок застосування знань, умінь і навичок.

Клас: 11.

Мета: поглибити основні відомості про пряму та непряму мову, розділові знаки при прямій мові. Формувати вміння правильно передавати чужі думки за допомогою прямої та непрямої мови, правильно їх оформлювати на письмі. Удосконалювати культуру усного й писемного мовлення, виховувати повагу до себе та один до одного. Навчитися утворювати цікаві мовні ситуації, конструювати речення.

Завдання: актуалізувати знання учнів з теорії репрезентології, зокрема, практично застосовувати ці знання, розвинути мовленнєві здібності.

Очікувані результати: учень додержується правил вживання прямої та непрямої мови; звертає увагу на використання розділових знаків при прямій мові; виявляє в запропонованих речення і текстах та обґрунтовує особистісні й загальнолюдські цінності; демонструє повагу до себе й інших, добираючи і вживаючи потрібні слова.

Обладнання: підручник (Авраменко О. Українська мова: підруч. для 11 класу закладів загальної середньої освіти), інтерактивна дошка, ілюстрації, роздатковий матеріал.

Хід уроку

- I. Організація учнів до роботи.** Перевірка присутності.
- II. Перевірка домашнього завдання.**
- III. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми і завдань уроку.**

Слово вчителя: Сьогодні ми продовжуємо повторювати вже відому нам тему про конструкції чужої мови, звернемо свою увагу на удосконалення навичок та умінь правильно розставляти розділові знаки при прямій мові. Запишіть тему уроку: «Розділові знаки при прямій мові». Мета уроку

поглибити певні знання з теорії репрезентології, навчитися практично використовувати раніше отримані знання.

IV. Актуалізація опорних знань.

Евристична бесіда:

Слово вчителя: Для початку пригадаймо основні відомості з нашої теми:

1. Що називаємо «прямою мовою»?
2. У яких позиціях заходиться пряма мова в реченні?
3. Віднайдіть у запропонованому уривку пряму мову. Де вона знаходиться? Як ви це зрозуміли?

Спустившись в долину, повернув з курного шляху на обніжок – і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву, – і лице засвітилось одрадою. «От де моя праця, – немов казали його очі, – не марно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хазяїна!..» Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знову глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниви між собою, – і промовив вголос: «Бач... на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його – ледве од землі одлізло, низеньке, жовте, засмоктане...».

Панас Мирний

4. Що називаємо «словами автора» при прямій мові?

На інтерактивній дошці написані визначення, які вчитель відкриває після обговорення кожного питання:

Пряма мова – це спосіб передачі чужої мови, при якому мовець або автор тексту повністю зберігає її лексичні, синтаксичні та стилістичні особливості, тобто відтворює її дослівно.

Пряма мова – це передане дослівно чуже мовлення.

Пряма мова може знаходитися в таких позиціях: препозиція, інтерпозиція, постпозиція.

Спустившись в долину, повернув з курного шляху на обніжок – і пішов поміж зеленими житами. Ось підійшов до однієї ниви, нахилився, вирвав при самім корені пучок жита, глянув на його, далі глянув на ниву, – і лице засвітилось одрадою. «От де моя праця, – немов казали його очі, - не марно потрачена: вона зробила з мене чоловіка, хазяїна!..» Повертівши в руках вирване жито, він скинув очима на другий бік межі; знову глянув на свою ниву, наче рівняв дві ниви між собою, – і промовив вголос: «Бач... на нашому полі жито краще, ніж у дядька Кабанця: моє таке густе та гонке, а в його – ледве од землі одлізло, низеньке, жовте, засмоктане...».

Панас Мирний

Слова автора при прямій мові – це вказівка того, кому належить пряма мова.

V. Тренувальні вправи на осмислення знань, придбання умінь, навичок.

Слово вчителя: Тепер можна перейти до практичних завдань. Відкрийте підручник на сторінці 145. Виконаймо вправу 2. Перепишіть речення й розставте розділові знаки (лапки збережено).

1. Раз на раз мені казала мати «Можеш мов багато знати кожна мову шанувати та одну із мов усіх щоб у серці ти зберіг» (М. Хоросницька).
2. «Якось та буде» сказала миша в котячих зубах (Нар. тв.).
3. «Життя мені всміхалося говорив Іван Франко а діти були тим весняним промінням яке зігрівало моє серце».
4. «Не кидайте хлібом, він святий!» в суворості ласкавій бувало каже дід старий малечі кучерявій (М. Рильський).
5. І гукнуло військо хором «Ми готові йти до бою краще смерть ніж вічний сором!» (Леся Українка).
6. «Мати Божя Царице небесна гукала баба в саме небо голубонько моя святая великомученице побий його невігласа святим твоїм омофором!» (О. Довженко).
7. Іще бліда іще мов крейда біла а наче й усміхалась лебеділа «От бачте мамо все і обійшлося» і цілувала матері волосся (Л. Костенко).

Слово вчителя: Розумники! Наступна вправа 3 на сторінці 145 вимагає прочитання тексту і виконання завдань за текстом (розділові знаки пропущено).

У Криворівні не могли не помітити як жваво Коцюбинський цікавиться побутом. Один гуцул заходить до нього в неділю чемно кланяється й питає

А чи це правда що Ви хочете нас у книжках розписати?

Правда.

Не тільки людей а й усяку нечисту силу?

І нечисту силу усміхнувся письменник.

То я прийду до Вас зі своєю жінкою сказав гуцул і додав Ви такої старої відьми ні в нас ні в околиці не побачите (З книжки «Цікаві бувальщини»).

Слово вчителя: Для написання якого твору М. Коцюбинський їздив до Криворівні, щоб вивчити особливості мови, побуту й традицій гуцулів? Перепишіть текст і розставте розділові знаки.

Слово вчителя: Молодці, правильно розставили розділові знаки в реченнях. А зараз виконаємо інше завдання. На нашій інтерактивній дошці ви бачите його. Поставте при прями́й мові (її взято в лапки) слова автора в усіх можливих позиціях. Як при цьому змінюється інтонація прочитаного та розділові знаки? Чи потрібно розширювати слова автора для їх гармонійного поєднання з прямою мовою?

1. *«Таким було останнє заняття з рідної мови! А ще був останній урок з рідної літератури! І на ньому Михайло Михайлович читав Шевченка!».* Одна з колишніх учениць сказала (Є. Кононенко). 2. *«Ні, я зараз не перевірятиму ваших зошитів».* Каже Степан Степанович (Є. Кононенко).

Слово вчителя: Чудово працюєте. Ми пригадали, у якій позиції можуть стояти слова автора. Вашим завданням буде написати схеми до кожного речення із прямою мовою та пояснити позицію авторських слів.

1. *«Ніхто з нас, грішних, не відає, що ми діємо і навіщо», – як казав один мій знайомий»* (Н. Сняданко). 2. *А мама казали: «Гай, ще сапаємо два рядочки, та й буде. Все'єдно сапаєш не так, як треба»* (М. Матіос). 3. – *Ти маєш трохи часу сьогодні ввечері? – запитала Меггі, коли настала п'ята. – Я би хотіла запросити тебе на вечерю у приємному товаристві. Сподіваюся, що приємному. – Вона таємниче посміхнулася* (Н. Сняданко).

Слово вчителя: Всі добре впоралися з поставленим завданням. Тому пропоную перейти до цікавого та незвичайного завдання «Я – редактор», що передбачає повторення, крім прямої мови, інших різновидів чужого мовлення, зокрема непрямої мови. Перебудуйте подані речення з прямою мовою на речення з непрямою. Укажіть на особливості перебудованих речень. Чи така трансформація можлива з комунікативного погляду в усіх запропонованих конструкціях?

1. – *То не пиши, – відказала жінка, – будеш іще багато років зі своєю правдою щоночі кидатися під колеса. А водії гальмуватимуть, і відтягують тебе на тротуар. Не пиши, якщо боїшся розголошення* (Є. Кононенко). 2. – *Ти маєш трохи часу сьогодні ввечері? – запитала Меггі, коли настала п'ята. – Я би хотіла запросити тебе на вечерю у приємному товаристві. Сподіваюся, що приємному. – Вона таємниче посміхнулася* (Н. Сняданко).

Слово вчителя: Ваша робота заслуговує поваги, Ви добре пам'ятаєте особливості непрямої мови. Як виявилось, не всі речення з прямою мовою можна трансформувати без комунікативних втрат. Сподіваюся, що Ви зрозуміли, як це пояснити з погляду прагматики висловлення.

VI. Творча робота з розвитку зв'язного мовлення.

«Творче завдання»:

Слово вчителя: Перед Вами на роздруківках, про які Ви подбали заздалегідь, є речення, записані одночасно у вигляді прямої та непрямої мови. Порівняйте сприйняття думки, переданої прямою і непрямою мовою. Чим ці два способи передачі чужого висловлювання різняться між собою?

1. – *А що маю робити?! – сіла на постелі Васирина, спросоння невинно закотивши догори очі.* 2. *Василина сіла на постелі, спросоння невинно закотивши догори очі, й задумалась, що їй робити* (М. Матіос).

Слово вчителя: Хто готовий прокоментувати наведені пари речень. Чи було для Вас важким виконання цього завдання? Сподіваюся, що ні, оскільки ви вже продемонстрували свої вміння та навички на практиці.

VII. Підсумки уроку.

Слово вчителя: Усі докладали зусиль, коли виконували завдання. Наш урок добігає кінця. Сьогодні ми практично опрацювали вживання розділових знаків при прямій мові, пригадали непряму мову та змогли трансформувати речення з одного різновиду чужого мовлення в інший. Я Вами надзвичайно пишаюся. Сподіваюся, що такий Ваш запал, який Ви продемонстрували на уроці, не щезне й надалі.

VIII. Рефлексія.

Слово вчителя: Зараз поговоримо про ваші враження від уроку.

1. Чи цікавою була тема уроку?
2. Яке із завдань було найлегшим?
3. Що викликало у вас труднощі?
4. Де в житті вам знадобляться навички та вміння, сформовані під час вивчення конструкцій чужої мови?

IX. Домашнє завдання.

Слово вчителя: Проєкт «Помилки в мережі Інтернет». Знайдіть оприлюднене в письмовій формі інтерв'ю сучасних письменниць, які працюють у жанрі жіночої прози. Проаналізуйте структурне та пунктуаційне оформлення конструкцій чужої мови. З'ясуйте, чи є помилки в них. У форматі доповіді або презентації представте ваш аналіз цього завдання та поділіться своїми враженнями від прочитаного, використовуючи конструкції чужої мови.

Конспект уроку

Тема: Пряма і непряма мова. Невласне пряма мова. Здогадана пряма мова. Напівпряма мова

Тип уроку: урок застосування знань, умінь і навичок.

Клас: 11.

Мета: поглибити та систематизувати найважливіші відомості про чуже мовлення та його різновиди. Формувати вміння правильно передавати чужі думки за допомогою прямої, непрямої, невласне прямої, здогадної прямої та напівпрямої мови, правильно їх оформлювати на письмі. Удосконалювати культуру усного й писемного мовлення, виховувати повагу до себе та один до одного. Розвивати логічне мислення, самостійність суджень, уміння узагальнювати. За допомогою мовленнєво-комунікативного дидактичного матеріалу виховувати толерантність, критичність і оригінальність мислення, дати можливість замислитися про неповторність людської особистості.

Завдання: актуалізувати знання учнів з теорії репрезентології, зокрема, практично застосовувати ці знання, розвинути мовленнєві здібності.

Очікувані результати: учень розрізняє різновиди чужого мовлення з усіма їхніми особливостями; аналізує вміння правильно передавати чужі думки за допомогою прямої, непрямої, невласне прямої, здогадної прямої та напівпрямої мови, правильно оформлює їх на письмі; звертає увагу на використання розділових знаків при різних різновидах чужого мовлення; застосовує здобуті теоретичні знання на практиці, навички самостійної роботи; виявляє інтерес до культурної спадщини нашого народу, прагне вдосконалити своє мовлення.

Обладнання: підручник (Караман С., Горошкіна О., Караман О., Попова Л. Українська мова: підруч. для 11 класу закладів загальної середньої освіти), лінгвістична гра «Голосую», бесіда, кросворд «Знайди слово», метод тренувальних вправ, робота з текстом, символічні картки для завдання.

Хід уроку

I. Організація учнів до роботи. Перевірка присутності.

II. Перевірка домашнього завдання.

III. Мотивація навчальної діяльності учнів, повідомлення теми і завдань уроку.

Слово вчителя: Шановні учні, протягом заняття ми повинні продемонструвати розуміння запропонованої теми на практиці, зокрема, пригадати різновиди чужого мовлення та їхні особливості. Запишімо тему уроку: «Пряма і непряма мова. Невласне пряма мова. Здогадана пряма мова. Напівпряма мова». Мета уроку – поглибити певні знання з теорії репрезентології, навчитися практично використовувати раніше отримані знання.

Слово вчителя: Вам відомо, що під час спілкування часто виникає необхідність передати чиєсь мовлення. Іноді важливо передати не лише зміст, а й саму форму та інтонацію. Тож, пригадаймо ці правила. Відкриваймо наші підручники на сторінці 152. Вам достатньо 5 хвилин, аби переглянути вміщену інформацією.

Слово вчителя: Здогадана пряма мова та напівпряма мова в попередніх класах не вивчалася, тому прошу звернути свою увагу також і на ці різновиди чужого мовлення.

IV. Актуалізація опорних знань.

Лінгвістична гра «Голосую»

Слово вчителя: Дайте відповіді на запитання за допомогою символічних карток, де червоний колір означає «ні», жовтий – «так».

1. Чужа мова – це мова іншої особи, не автора, не мовця. (Так)
2. Спосіб передачі чужої мови без збереження лексичних, синтаксичних особливостей – це пряма мова. (Ні)
3. Дослівне відтворення чужої мови – це пряма мова. (Так)
4. Непряма мова становить складносурядне речення. (Ні, складнопідрядне речення).

5. Змістове ядро в конструкції з прямою мовою становлять слова автора. (Ні, пряма мова).

6. Невласне пряма мова поєднує в собі елементи прямої та непрямой мови. (Так).

7. Різновидом прямої мови є діалог. (Так)

8. Нова репліка діалогу записується з нового рядка. (Так)

9. Репліки діалогу інколи беруться в лапки. (Так) Коли? (Коли записуються підряд, не з абзацу, а між ними ставимо тире)

V. Тренувальні вправи на осмислення знань, набуття умінь, навичок.

Слово вчителя: Тепер можна перейти до практичних завдань. На роздатковому матеріалі Ви можете побачити кілька тренувальних вправ. Погляньте на вправу 1. Прочитайте речення вголос. Як вимовляється пряма мова, а як слова автора? Які експресивні засоби є в прямій мові? На що вказують слова автора?

1. *Марко вмів цінувати її любов до ризику, її вміння покластися на долю, її талант сказати собі: «Усе вийде!»* (Є. Кононенко). 2. – *Ти їх не бійся, вони хороші люди, – сказала Маша. А потім трохи подумала, і додала: – не гірші за наших* (Є. Кононенко). 3. *Щоразу, переживаючи любовну пригоду і відчуваючи легке, або і сильне збудження при зустрічі із представником чи представницею протилежної статі, ми подумки питаємо себе: «Воно?» І в більшості випадків відповідаємо: «Не-а». А в тих нечисленних ситуаціях, коли навіть після вдвадцять заданого собі запитання серце ваше не перестає сполохано тріпотіти, і ви вже майже готові сказати: «О!», на вас знову опускається Його Величність сумнів, і ви відповідаєте: «А я знаю...»* (Н. Сняданко). 4. – *У вашій країні не такою мірою заборонялася віра, – не здавався Івак, в якого прокинувся азарт дискусії, – до речі, в молоді роки я знав одну дівчину, яка їздила до Польщі до родичів іще за народної демократії, її випустили на 10 днів, то вона*

розповідала: «У них в церкві приймають в піонери! І дівчат одягають, як наречених!» (Є. Кононенко).

Слово вчителя: Тепер, виконуючи вправу 2, уявімо себе редакторами. Перебудуйте подані речення з непрямою мовою на речення з прямою. Укажіть на особливості перебудованих речень. Чи такий перехід з одного способу в інший можливий із комунікативного погляду на прикладі всіх запропонованих конструкцій?

1. *Мій лікар із відомчої поліклініки сказав, що до лікарні мені не треба, що там буде ще гірше* (Є. Кононенко). 2. *Павло написав, що ніколи не був у Варшаві, але хотів би відвідати столицю Польщі* (Н. Сняданко). 3. *Ірочка відповіла, що тепер і сама люта на себе* (Є. Кононенко). 4. *А коли її питали, чи не підштовхне її завантаженість на роботі до ймовірних романтичних пригод її чоловіка в обідні перерви, вона відповідала, що вважає нижче власної гідності стежити за тим, що робить її чоловік під час своїх обідніх перерв* (Є. Кононенко). 5. *Я відповів, що не серджуся на неї* (Є. Кононенко).

Слово вчителя: Чудова робота! Вправа 3 дещо складніша, адже Вам необхідно буде знайти відмінності між різновидами чужого мовлення. Прочитайте речення. Визначте, які способи вжито для передачі чужого мовлення. За якими ознаками можна з'ясувати приналежність кожного речення до певного різновиду?

1. *Проте Кирило знав точно: Німого не треба сердити чи лякати* (М. Матіос). 2. *Краще б ти не читала ніяких, і це було б о'кей. Навіщо ця брехня? Я брехав усе життя, але ж я, на відміну від тебе, лишився в цій країні, бо так вирішила доля. А ти здійснила свою мрію, дісталася далеких країв, яких я не побачив і не побачу. До країв, де, як кажуть тепер, панує свобода. То хто ж змушував тебе казати неправду?* (Є. Кононенко).

Слово вчителя: Для того, аби Вас розвантажити, пропоную виконати кросворд «Знайди слово». Перед Вами таблиця. Спробуйте доповнити речення та знайти пропущені слова в кросворді. Слова розташовані

горизонтально та вертикально, читаються тільки зліва направо та зверху вниз.

1. Слова та фрази інших осіб передаються безпосередньо, без переформулювання або посередництва автора тексту в ... мові.
2. Чуже мовлення, що передається недослівно.
3. Висловлювання у вигляді коментаря, що доповнює чиясь думку.
4. Спосіб передачі чужої мови, за яким автор зображує внутрішнє мислення та мовлення персонажа твору крізь призму власної оповідної манери.
5. Розділовий знак при прямій мові.
6. Мова, яка належить комусь.
7. Такий спосіб передачі чужої мови, що поєднує одночасно особливості прямої та непрямої мови.

С	О	Е	Н	И	М	В	У	И	В	Н	Р	М	С	А	Н
О	П	Р	Я	М	А	І	Ф	К	У	І	Б	Ю	В	Й	Е
Р	І	М	Д	А	Л	Є	Ч	У	Ж	А	Л	Б	А	Ц	П
С	Л	О	В	А	А	В	Т	О	Р	А	И	Ь	А	О	Р
К	Р	П	С	П	П	Є	П	Р	О	Л	Ш	Д	Н	Ш	Я
К	Ц	Л	Ч	У	К	Ж	Л	Л	Г	К	В	П	Х	А	М
Л	Й	Ж	З	Н	И	Ш	А	Н	Л	Й	К	А	І	С	А
Я	Ф	Н	Е	В	Л	А	С	Н	Е	П	Р	Я	М	А	Б

Слово вчителя: І на останок: у підручнику на сторінці 152 виконаймо вправу 384. Зробіть синтаксичний розбір речень із прямою мовою.

1. Мені казав розумний садівник: «Коли ти пересаджуєш ялинку, визнач північний і південний бік і так сади: ростиме добре й гінко» (М. Рильський).
2. Для цієї пори року існувало золоте правило, що опрідметнилось у народному прислів'ї: «У хліба короткі ноги, – як утече, то й довгими не наздоженеш!» (В. Скуратівський).
3. «Слово – перше дзеркало духу, – сказав Петрарка, – а дух не останній водій слова».

Слово вчителя: Ваша робота заслуговує поваги, Ви добре зрозуміли нашу тему.

VI. Підсумки уроку.

Слово вчителя: Усі старалися, коли виконували завдання. Але наш урок добігає кінця. Сьогодні ми практично опрацювали вживання різновидів чужого мовлення, пригадали їхні особливості. Я надзвичайно задоволена вашою роботою. Сподіваюся, що такий запал, який ви продемонстрували на нашому уроці, ніколи не щезне.

VII. Рефлексія.

Слово вчителя: Зараз поговоримо про ваші враження від уроку.

1. Чи цікавою була тема уроку?
2. Яке із завдань було найлегшим?
3. Що викликало у вас труднощі?
4. Де знайдуть практичне застосування навички та вміння, сформовані під час вивчення конструкцій чужої мови?

VIII. Домашнє завдання.

Слово вчителя: Ваше домашнє завдання розміщене в підручнику на сторінці 153, це вправа 388. Доберіть із текстів художньої літератури шість речень із прямою мовою, яку вводять слова автора в препозиції, постпозиції й інтерпозиції. Поясніть розділові знаки. Зробіть висновки.